

SÈRIE CONFLICTES OBLIDATS

KOSOVO

Institut de Drets
Humans de Catalunya

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans

INSTITUT DE DRETS HUMANS DE CATALUNYA

www.idhc.org

ISSN 2013-4223

ÍNDIX

PRESENTACIÓ: Kosovo, un conflicte oblidat?.....3

DRETS HUMANS A KOSOVO – ACCÉS A LA JUSTÍCIA, *Asier Santillán*

Per què Accés a la Justícia?.....7

Malgrat això, què passa durant la implementació o execució pràctica d'aquest cos legal? Funciona?..... 12

Però què passaria si els presumptes culpables fossin de l'administració local?..... 16

Però, com que l'informe anterior de l'OSCE fa referència a delictes d'importància menor, passaria el mateix si es tractés de delictes greus?..... 17

Una reflexió 22

EL PAPER DE LES DONES A KOSOVO, *Ana Villellas Ariño*

I. Introducció 35

II. Per quin motiu i amb quina finalitat una mirada de gènere a Kosovo? 38

1. La trajectòria d'organitzacions de dones a Kosovo 40

2. Cap a una agenda de construcció de pau postbè·lica inclusiva 43

3. El paper de les dones en el procés de negociacions sobre l'estatus 51

III. Conclusions 56

L'EDUCACIÓ A KOSOVO, *Ismet Potera i la Lliga dels Drets dels Pobles*

I. La situació abans de la guerra (1989-1998)..... 60

1. Any 1988: Slobodan Milosevic es converteix en president de la república de Sèrbia	60
2 Any 1989: S'aboleix l'autonomia kosovar	61
3. Les conseqüències en el camp de l'educació	63
II. El conflicte entre Sèrbia i Kosovo: la guerra de 1998-1999	68
1. Un any escolar intermitent	68
2. Destrucció d'edificis i equipaments	68
III. Situació després del conflicte: 1999-2008	69
1. La població a Kosovo	69
2. La població a les escoles	70
3. L'amenaça de les mines	71
4. Els desplaçaments i les desaparicions	71
IV El projecte de cooperació "My Green Country"	72
1. Context social.....	72
2. El projecte My Green Country	72
3. La important implicació de les escoles i del professorat	75
4. El paper de la administració pública local	75
V Balanç del període sota el protectorat de la UNMIK	77
VI Els Reptes Del Futur	80

LA SALUT A KOSOVO, DESENVOLUPAMENT I DISCAPACITAT,

Francesc Octavio Mata

I. Introducció	84
II. Els indicadors bàsics	85
III. El paper de l'ajut internacional.....	89
IV. La realitat dels afectats	92
V. La discapacitat com a col·lectiu	96
VI. Conclusions	99

Kosovo, un conflicte oblidat?

No hi ha dubte de què Kosovo continua sent notícia amb una periodicitat força elevada, ja sigui perquè Espanya decideix retirar les seves tropes o perquè algun esdeveniment violent porta el conflicte latent existent a la regió a les primeres planes dels nostres diaris. Però no és menys cert que, amb independència d'aquest tipus de notícia "en calent" o amb lectura geopolítica més ampla, poc es parla de la situació real sobre el terreny en una de les zones històricament més convulses d'Europa.

Amb la declaració unilateral d'independència, Kosovo afronta uns reptes immensos i l'ajuda internacional haurà de jugar un paper encara essencial per tirar endavant el territori i la seva població. Aspectes com l'accés a la justícia, complicadíssim degut a la superposició d'ordenaments jurídics, la situació de les dones o la qualitat i accés a la sanitat són completament desconeguts a casa nostra. Aquestes situacions, que es desenvolupen diària i quotidianament a Kosovo, juntament amb el conflicte interètnic encara no resolt, són les que expliquen els brots de violència i el fet de què Kosovo encara sigui notícia de tant en tant.

Però són justament aquests aspectes els que no apareixen mai a les notícies, són els aspectes, els drets oblidats a Kosovo, i sobre els quals volen fer una petita reflexió juntament amb els especialistes que hem convidat per compilar aquest nou número de la sèrie "Conflictes Oblidats" de l'Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC).

Aquesta publicació també és el resultat d'una jornada de treball que va tenir lloc a començament de l'any 2009, en la qual vam poder

debatre i discutir sobre la realitat de Kosovo amb experts i gent interessada en la zona, tant actors de la cooperació com funcionaris d'organitzacions internacionals o població local. Algunes de les conclusions a les quals vam arribar les podeu llegir a continuació en els quatre articles que componen el llibre.

Des de l'IDHC esperem, un cop més, que les eines d'informació i sensibilització que posem a l'abast de la societat siguin útils per tal de millorar la qualitat de la formació i informació de tots nosaltres en la lluita comuna per un món més just, en pau i solidari.

Aida Guillén

Directora Gerent de l'IDHC

El més interessant de la proposta feta per l'Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC) en relació a Kosovo¹ i als drets humans és el fet de proposar que parlem de drets humans oblidant-nos, o tractant almenys de deixar de banda la situació política internacional. Intentant així trencar un binomi que, en situacions de crisi internacionals i de manera especial en aquest territori, ha estat més que important i ha condicionat des del començament mateix del darrer episodi armat d'aquest conflicte l'any 1998², el treball de les diferents organitzacions internacionals especialitzades en drets humans, incloent l'Organització per a la Seguretat i Cooperació a Europa (OSCE) de la qual vaig formar part.

De fet, a Kosovo, a ningú no se li escapa ja que fins i tot l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) va utilitzar els

* Asier Santillán, antic adjunt al cap del departament de drets humans de la missió de l'OSCE a Kosovo.

* Article traduït de l'original en castellà per Glòria Yanguas.

¹ Pel que fa a la toponímia, els termes com Kosovo, Mitrovica o Pristina que tenen un terme reconegut a nivell internacional es faran servir d'aquesta manera en el text fugint dels noms menys neutrals de Kosovë o Kosovo i Metohija. Pel que fa als llocs que no tenen un terme neutral, es faran servir els dos noms, per exemple: Zvečan/Zveçan, posant al començament el nom que equival a la denominació utilitzada per la comunitat majoritària d'aquell indret després de 1999.

² Tot i que l'Exèrcit d'Alliberament de Kosovo o UÇK va començar les seves activitats abans d'aquesta data, he triat 1998 com referència ja que aquest any va donar pas a l'escalada de violència per les dues parts i a l'inici del desplaçament massiu de civils a Kosovo.

drets humans com arma per justificar actes de política internacional contraris a la Carta de les Nacions Unides (ONU), o que el moviment pro-República de Kosovo liderat durant anys per Ibrahim Rugova, va fer servir les violacions dels drets humans comeses pel règim de Slobodan Milošević com arma política. Per la qual cosa, després de la intervenció de l'OTAN, els representants serbis dins o fora de Kosovo han fet exactament el mateix, instaurant-se una visió extremadament polititzada dels drets humans que va arribar fins i tot a institucionalitzar-se amb la política de la Missió de les Nacions Unides per a l'Administració Interina de Kosovo (UNMIK) denominada "els Estàndards abans que l'Estatus". Política que no pretenia res més que condicionar l'estatus polític de Kosovo, tant a nivell local com internacional, al compliment d'una sèrie d'estàndards en drets humans.

Per finalitzar amb aquesta introducció, tot el que acabem de dir demostraria que n'és de difícil separar drets humans de política a Kosovo, quelcom que no s'hauria d'haver permès ja que uns estàndards mínims de drets humans haurien de ser innegociables, i no ser mai considerats moneda de canvi. En particular, pel que fa a l'accés a la justícia, Kosovo i més en concret les seves diferents institucions locals, tant les provisionals anteriors a la declaració unilateral d'independència, com les posteriors i fins i tot les que encara mantenen lligams de dependència amb Belgrad, haurien d'haver estat capaces de comprendre que hi ha uns principis bàsics ineludibles, independentment del sentiment que cadascú tingui sobre la seva condició de víctima, o sobre la constatació de la seva situació com a victimari o botxí. Situació sobre la qual després de deu anys de presència internacional encara no tinc una claredat total, ja que els fets continuen demostrant que la política i la

renyina interètnica tenen encara una influència, fins i tot sobre el poder judicial, massa gran com per poder ser obviada per complet.

Adicionalment, voldria aprofitar per aclarir que en aquest escrit també s'intentarà fugir de l'enfrontament omnipresent entre serbis i albanokosovars, i es tractarà la qüestió des de la perspectiva d'un grup de ciutadans més desfavorits: els *roma*³. L'escrit es podria haver plantejat des de la neutralitat de la ciutadania independentment de la seva condició ètnica, no obstant això, l'opció de tractar la qüestió des de la perspectiva *roma* és intencionada, procurant no obviar de manera artificial les tensions interètniques que caracteritzen la regió, almenys des de començaments dels anys noranta del segle passat. Un estudi profund sobre la dissolució iugoslava podria apuntar a raons econòmiques, geoestratègiques, o de simple ànsia de poder a l'hora d'intentar explicar el per què dels conflictes armats de dissolució iugoslava. Malgrat això, és irreal oblidar la tensió interètnica que encara avui existeix i que és un factor clau a l'hora d'analitzar la qüestió de l'accés a la justícia des de la perspectiva de la no discriminació.

PER QUÈ ACCÉS A LA JUSTÍCIA?

En drets humans, és igual d'important parlar de les violacions com dels remeis existents a l'abast de qui les pateix. De fet, la no presència de remeis a l'abast de qui pateix un acte susceptible de ser una violació de drets humans o la manca de persecució penal de qui la comet, és en molts casos factor clau per catalogar un acte

³ *Roma* junt amb *Ashkaeli* i *Egipcis*, és el nom que rep una de les comunitats ètniques en què s'agrupen els pobles gitano o zíngars, sinti, a Kosovo.

com un mer delict, falta, o valgui la redundància, violació de drets humans *per se*.

A Kosovo, existeixen institucions com l'*Ombudsperson* o l'Oficina de Gènere del govern que s'ocupen gairebé exclusivament de qüestions de drets humans. Però sense cap dubte, és la justícia ordinària la principal encarregada dins l'administració de lidiar i de resoldre qüestions susceptibles de convertir-se en violacions de drets humans. Per tant, es podria afegir que és el '*remei*' principal a possibles violacions de drets humans a Kosovo.

Posarem un exemple com a fil conductor d'aquest text, un acte comès per una institució pública, com podria ser el fet que els roma de Mitrovica afectats per un enverinament per plom⁴ massiu i constant en el temps tinguin problemes d'accés al sistema de salut⁵. Vegem com seria la situació si volguessin posar una denúncia davant els tribunals i si serien capaços d'aconseguir un accés a la justícia adequat. En una situació on la llei preval i es respecten els drets humans de totes les persones, el resultat d'un procés com aquest

⁴ Acceptant que existeixen diferents explicacions a la qüestió del perquè els desplaçats roma del sud de Mitrovica van patir enverinament per plom, sense cap intenció d'entrar en la discussió pel que fa a qui n'és el responsable final, els motius, etc., i volent deixar clar que el text és en gran part fictici, he decidit transformar la realitat d'aquesta sòrdida història per utilitzar-la en aquest escrit com base de reflexió sense voler anar més enllà de l'anècdota. Anècdota que per a aquest text es resumiria en només dues premisses: a) tant el desplaçament forçat en 1999 com l'enverinament en dates posteriors va existir; i b) l'atenció mèdica va arribar tard i en molts casos va ser insuficient.

⁵ Recentment, el març de 2009, va haver una visita del Consell d'Europa a Mitrovica centrada en aquest cas particular i les seves implicacions pel que fa a la violació dels drets humans d'aquesta comunitat.

hauria de concloure deduïnt que es tracta com a mínim d'una falta administrativa sinó d'un delict i imposant una pena determinada a qui fos responsable de la falta d'accés al sistema de salut. D'aquesta manera, un fet susceptible de ser una vulneració dels drets humans es convertiria en un acte d'accés a la justícia, ja que existiria un remei adequat dins l'administració que o bé revertiria la situació o bé indemnitzaria adequadament qui la va patir.

Segons consta a l'article 6 del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals de 1950 (CEDH), tots els europeus hauríem de tenir "*Dret a un Procés Equitatiu*". Això implica, entre d'altres, que el procés sigui públic, es resolgui en un termini raonable i sigui conduït per un tribunal independent o imparcial; es preservi a més, implícitament recollit a l'enunciat de l'articulat, el dret a la presumpció d'innocència; es garanteixi el dret a la defensa, etc. L'article 13 recollirà, addicionalment, el dret a un recurs efectiu davant d'instàncies nacionals contra la violació d'algun dret recollit en aquest Conveni; i l'article 14 el dret a gaudir dels drets i llibertats sense cap discriminació per motiu de sexe, raça, color, llengua, religió, opinions polítiques o altres, origen nacional o social, pertinença a una minoria nacional, fortuna, naixement o qualsevol altra situació. Aquest dret a la no discriminació s'ha d'entendre no només com un dret addicional i autònom, sinó relacionat amb la fruïció d'algun dels drets reconeguts al Conveni.

Els successius Protocols Addicionals del CEDH, a més, haurien afegit altres drets, com succeeix amb el Protocol número 7 de 1984, que reconeix el dret de recurs contra una condemna penal; el dret a obtenir una indemnització per part de l'administració pública quan una condemna és anul·lada o es produeixi un indult a causa d'un error judicial; i finalment, molt important per a aquest text, el

principi de *ne bis in idem*, traduït literalment del llatí com 'no dos cops pel mateix' i que significaria que una acció legal no es pot tractar dues vegades per una mateixa causa. Cal afegir també, que la CEDH no limita la possibilitat del reconeixement de nous drets o drets addicionals per part dels Estats part, per la qual cosa no té caràcter restrictiu.

Tot i que Kosovo, per la seva particular condició, encara no forma part del CEDH, les seves successives administracions s'han compromès de diferents maneres per fer que la CEDH sigui aplicable a Kosovo. Sèrbia, per exemple, forma part del CEDH almenys des que va entrar al Consell d'Europa dins l'Unió d'Estats amb Montenegro el 3 d'abril de 2003; i pel que fa a la UNMIK, malgrat que a la Resolució 1244/99 del Consell de Seguretat que dona peu a la missió de l'ONU no es reconegui explícitament la CEDH com aplicable en el territori, l'article 11.J inclou com mandat de la missió "*protegir i promoure els drets humans*". Posició que queda reflectida en la primera Regulació de la UNMIK, la Núm. 1/1999 de 25 de juliol de 1999, que a l'article 2 recollirà la prohibició explícita de tota mena de discriminació així com l'obligació d'observació dels estàndards internacionals de drets humans de totes les persones i institucions vinculades a la missió.

Més concretament, a la Regulació 24/1999 de 12 de desembre de 1999 que aclareix la legislació aplicable a Kosovo durant l'administració de l'ONU, es recollirà específicament la total aplicabilitat de la CEDH en tot el territori, posició reiterada de nou a la Regulació 2000/59 i a l'article 3.2.b de la Regulació 2001/9 que estableix un Marc Constitucional per a les Institucions Provisionals d'Autogovern de Kosovo, o més conegudes pel seu acrònim en anglès: PISG.

Obligatorietat que cal ressaltar que inclou tots i cada un dels seus protocols addicionals, segons consta en les diferents normes legals mencionades anteriorment.

De fet, la pròpia ONU i la comunitat internacional en general, incloent la Unió Europea (UE), seguirà donant suport a l'obligatorietat de la CEDH fins i tot després de la proclamació de la independència, raó per la qual arrel de les recomanacions de l'UNOSEK (organisme de l'ONU encarregat de les negociacions sobre el futur estatus de Kosovo entre Sèrbia i Kosovo) la CEDH i els seus protocols es mencionen específicament a l'article 22 de la nova Constitució.

La Constitució de Kosovo, ratificada el 9 d'abril de 2008, i que va entrar en vigor el 15 de juny del mateix any, recull a més de manera específica molts dels drets que en relació a la qüestió de l'accés a la justícia menciona la CEDH. El Capítol I, que menciona les Bases o Principis de Kosovo, recull a l'article 3 com '*valor*' del nou Estat el principi d'igualtat davant la llei; i el 7 la prohibició de la discriminació. El Capítol II, que recull els Drets i Llibertats Fonamentals, a més de l'article 22, recull també al 24 el principi d'igualtat davant la llei; a l'article 31 el dret a un judici just i imparcial; al 32 es menciona el dret a l'existència de remei legal; i a l'article 34, el dret a no ser jutjat dues vegades per la mateixa causa o *ne bis in idem*.

De fet, des de la presentació oficial del Pla Ahtisaari al març de 2007, l'administració kosovar s'ha vist embolicada en un procés legislatiu d'una magnitud impressionant. Com hem mencionat anteriorment, s'ha aprovat una nova Constitució, (per cert, molt garantista en relació als drets de les minories, tot i que deixa de

banda una referència al Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals⁶); a més de crear 41 noves lleis addicionals, moltes de les quals contenen aspectes relacionats amb els drets humans, i que en general compleixen amb els estàndards que la UE i el Consell d'Europa hi requereixen. Addicionalment, cal destacar que existeix una Llei Antidiscriminació (Llei 3/2004) molt interessant i que comprèn gran varietat de supòsits discriminatoris, i que, a més de ser declaratòria de principis, pot plantejar-se directament davant els tribunals; així com legislació addicional en qüestions de gènere (Llei 12/2006), idiomes, etc.

Per tant, en principi, i des del punt de vista del cos legal existent, en relació al nostre cas particular no hi hauria d'haver cap problema perquè els *roma* de Mitrovica poguessin plantejar davant els tribunals kosovars llur situació i demanessin que s'hi posés remei i solucions.

MALGRAT AIXÒ, QUÈ PASSA DURANT LA IMPLEMENTACIÓ O EXECUCIÓ PRÀCTICA D'AQUEST COS LEGAL? FUNCIONA?

Per aclarir possibles qüestions, no pretenem estudiar les situacions que s'hi podrien dependre en relació al dret a l'accés a la salut, la seva qualitat, etc. Ens centrarem únicament i exclusivament en el

⁶ De fet, el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966 va ser inicialment recollit com legislació aplicable a Kosovo per la Regulació 24/1999 de la UNMIK, tot i que posteriorment va ser obviat a la Regulació 9/2001 per a un Marc Constitucional a Kosovo per pressions de l'administració americana, quedant fora de la Constitució de Kosovo per motius similars, amb tot el que això pot comportar pel que fa al futur desenvolupament dels DESC al país.

dret a l'accés a la justícia. Per tant, tornant a la qüestió anterior, primer, i un cop presa la decisió d'anar davant els tribunals s'hauria de veure contra qui haurien de posar una demanda els *roma* de Mitrovica i advertir si això és possible o no.

Fent una mica d'història, val la pena posar-nos en context. Poc després d'entrar l'OTAN, o més ben dit la missió denominada *Kosovo Force* o KFOR a Mitrovica, les tropes franceses es van desplegar entre el nord i el sud de la ciutat interposant-se entre les dues parts en conflicte. Quelcom que en principi no hauria d'haver passat ja que el mandat de la KFOR no era el d'interposició entre les parts, sinó el de garantir la seguretat de tot Kosovo. Independentment d'aquesta situació, tots dos contendents van aprofitar la política d'interposició per seguir amb les seves respectives polítiques de neteja ètnica en els diferents sectors de la ciutat, quedant-hi inicialment una anomalia entre les seccions majoritàriament sèrbia i albanesa de la ciutat: el Roma Mahala o barri *roma*.

Els atacs contra barris *roma* van tenir lloc durant tot l'estiu de 1999. Els *mahalas* de Gjakovë/Đakovica, Ferizaj/Uroševac o Pristina (dels quals ningú ja no parla), Xhemal Kada a Pejë/Peć o Abdullah Preshevë a Gjiilan/Gnjilane van ser destruïts i posteriorment ocupats. Però el Roma Mahala de Mitrovica era un dels més grans de tot Kosovo i albergava unes 8.000 persones segons diferents dades⁷. Limitrof amb el riu Ibar que avui continua separant la ciutat, quedava al sector albanès, i per tant, desproveït d'un pla de seguretat adequat, va ser atacat reiteradament per grups

⁷ POLANSKY, Paul "UN-led Blood", KRRF, 2005. Pàg.: 10 – Altres fonts parlen de 6.000 persones.

presumptament part de l'Exèrcit d'Alliberament de Kosovo (UÇK), fins que la por i les flames van aconseguir buidar-lo per complet, fent que tots els seus habitants fugissin a Mitrovica Nord, des de llavors sota control serbi. Inicialment, aquests desplaçats interns ocupen una escola buida a Zvečan/Zveçan, però l'han de deixar abans que comenci el curs escolar. La major part dels fugits escapen a Montenegro, Sèrbia o a altres parts d'Europa Occidental tot i que un grup d'unes 1.000 persones decideixen seguir a la regió.

A la part sèrbia de la ciutat, finalment, l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), en aquell moment Pilar I de la UNMIK, els reubica entre d'altres a barracons abandonats d'empreses com la minera de Trpča/Trepça, on en principi haurien de passar només i de manera provisional 45 dies. Així apareixen els centres col·lectius de Zitkovac, Cesmin Lug i Klabare, on finalment habiten durant anys i en algun cas segueixen fins i tot habitant a dia d'avui, en condicions de salubritat més que discutibles.

El nord-americà Paul Polansky, principal denunciador d'aquesta situació, afirma que ja el mes de novembre de 1999, ell personalment alerta l'ACNUR de la possible insalubritat dels llocs on els romans són reubicats. Afirma que existeix un informe d'estiu de 2000, en què es torna a alertar tant la UNMIK com l'Organització Mundial de la Salut (OMS) sobre la situació. Però el cas està aparcat fins a l'estiu de 2004, on novament l'OMS analitza la situació i demana una acció immediata a la UNMIK. Durant aquest temps tant el Comitè Internacional de la Creu Roja, com Amnistia Internacional, la Society for Threatened Peoples, Refugees International i altres organitzacions van demanar a l'ONU el tancament immediat dels camps, que mai no es va dur a terme.

El 20 de febrer de 2006, el Centre Europeu per als Drets dels Roma o European Roma Rights Centre (ERRC) va posar una denúncia contra la UNMIK davant el Tribunal Europeu de Drets Humans a Estrasburg. No obstant això, fins a l'any 2006 no comença la segona reubicació dels roma, iniciant-se igualment el mes de març de 2007 el retorn al Roma Mahala, amb l'anunci per part de l'ACNUR de l'arribada dels primers 150 habitants. Malgrat això, durant tot aquest procés moren al voltant de 30 persones, presumptament enverinades pel plom de les escòries de la mina propera als camps, i moltes altres pateixen per la mateixa causa malalties cròniques, incloent nens amb malformacions per enverinament prepart, etc.

Cal afegir que hi ha altres versions que apunten cap a un enverinament per manipulació de velles bateries o de ferralla que els roma estarien *reciclant* als centres col·lectius on viuen. Tot i que potser és una combinació d'ambdues situacions, o potser no. Independentment, el que sí és un fet, és que la comunitat no va rebre ni atenció mèdica adequada, ni suficient, ni a temps, per tant l'administració responsable en aquest cas seria l'ACNUR o millor la UNMIK, tot i que potser també ho seria la KFOR per no garantir la seguretat del Roma Mahala en el seu moment.

Segons els acords de Kumanovo de 1999 signats entre l'OTAN i l'ex-Iugoslàvia i que van posar fi a la guerra a Kosovo, els membres de la KFOR tenen immunitat, i la UNMIK i les agències de l'ONU com l'ACNUR també. De fet, durant anys, fins la kosovarització de la institució l'any 2005, l'*Ombudsperson* era l'única institució a Kosovo davant la qual es podien presentar reclamacions contra la UNMIK. Posteriorment, després de la sortida de Marek Antoni Nowicki, la UNMIK es va negar a reconèixer l'*Ombudsperson* com institució competent en la matèria, i no va ser fins l'aprovació de l'anomenat

Human Rights Advisory Panel (HRAP) mitjançant la Regulació 12/2006 de la UNMIK i la seva posterior posada en funcionament a finals de 2007, quan es va obrir de nou la possibilitat de presentar casos contra la UNMIK. El HRAP és un instrument *ad hoc*, compostat per un nombre de notables presidits novament per Marek Antoni Nowicki, que analitza la situació cas per cas, emetent opinions que podrien ser contestades per l'Alt Representant de la Secretaria General per a Kosovo, i que amb més de 85 casos rebuts durant el primer any de funcionament, fonamenta les seves decisions especialment en la CEDH mateixa, tot i que no posseeix un mecanisme d'apel·lació clar, la qual cosa paradoxalment aniria en contra de la CEDH⁸. Per tant, identificats els presumptes *culpables*, en principi als *roma* de Mitrovica se'ls hi negaria la possibilitat d'accedir al seu dret a la justícia, no almenys de manera efectiva, ja que ni la justícia és ràpida, ni suficientment transparent i entre altres coses continua sense recollir el dret a apel·lació.

PERÒ QUÈ PASSARIA SI ELS PRESUMPTES CULPABLES FOSSIN DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL?

Segons un informe de la Missió de l'OSCE a Kosovo de desembre de 2008, on s'han analitzat 1.000 casos penals en els quals el delicte era la possessió il·lícita d'armes, el robatori, o la pertorbació de la pau i l'ordre, la principal conclusió positiva a què s'ha arribat és que el poder judicial de Kosovo no presenta tendències cap al favoritisme de persones que pertanyen a un determinat grup ètnic.

⁸ http://www.unmikonline.org/human_rights/documents/annual_report2008.pdf

Aquest fet és una notícia molt bona per a un grup que generalment pateix de discriminació a tota Europa, com seria el cas dels *roma*.

No obstant això, sí que s'hauria percebut una certa ingerència de la política, i una tendència cap a la imposició de penes inferiors quan les parts, jutges i acusats, pertanyen al mateix grup ètnic. Ambdues situacions demostrarien en certa manera l'existència d'irregularitats pel que fa la independència judicial. Addicionalment, el nombre de jutges que pertanyen a la comunitat *roma* a Kosovo és simplement inexistent per la qual cosa mai no serien susceptibles de ser *afavorits* per un jutge de la seva comunitat, però en principi res no impediria els *roma* de posar una denúncia contra l'administració local.

PERÒ, COM QUE L'INFORME ANTERIOR DE L'OSCE FA REFERÈNCIA A DELICTES D'IMPORTÀNCIA MENOR, PASSARIA EL MATEIX SI ES TRACTÉS DE DELICTES GREUS?

Si ens atenim a analitzar els processos després dels incidents de març de 2004, la resposta és un NO rotund.

Durant aquells incidents, novament oblidats per part de molts, serbis i albanesos es van enfrontar durant dos dies a ciutats com Mitrovica, Pristina, Gjilan/Gnjilane o Vushtrri/Vučitrn, davant la passivitat en molts casos dels polítics locals, del Servei de Policia de Kosovo (KPS) i la impossibilitat de la KFOR per fer-se amb el control del territori. Aquests incidents van provocar novament la fugida massiva dels pocs serbis que vivien a zones urbanes i de persones que pertanyien a altres grups minoritaris com els *roma* mateixos o els *ashkaeli*. Segons dades policials, més de 50.000 persones van

participar en els disturbis però només 400 individus han estat acusats d'haver-hi participat.

A l'OSCE, de fet, li preocupa molt aquest baix nivell d'acusacions. De març de 2004 a abril de 2008, 242 individus van ser acusats davant jutges superiors (206 davant fiscals locals i 36 davant fiscals internacionals), i 157 més ho van ser davant jutjats menors o traslladant-ho al model espanyol davant Jutjats de Primera Instància i d'Instrucció. Des de desembre de 2005 només hi ha hagut 21 nous casos, que afecten només a 42 acusats.

Recordem que el resultat dels disturbis va ser de 19 persones mortes; 900 de ferides, incloent 65 policies de l'ONU i 58 del KPS; i 800 edificis danyats o destruïts, incloent 29 esglésies o monestirs.

I segons un informe de l'OSCE de juliol de 2008⁹, els principals problemes que es van trobar durant el seguiment dels processos van ser:

- La manca de cooperació dels testimonis, incloent els membres del KPS, que en alguns casos van arribar a no presentar-se deliberadament a les vistes, o fins i tot a canviar llurs testimoniats;
 - El retràs del KPS a l'hora d'enviar els informes policials;
 - La imputació incorrecta dels acusats per part de la Fiscalia;
- i

⁹ "Four Years Later - Follow up of March 2004 Riots Cases before the Kosovo Criminal Justice System", juliol de 2008.

http://www.osce.org/documents/mik/2008/07/32022_en.pdf

- La manca d'ús de tots els mitjans a l'abast de la Fiscalia per aconseguir que els testimoniatges requerits tinguessin lloc i que es clarifiquessin les inconsistències.

Realitats que fan dubtar tant de la independència com almenys de la neutralitat de la justícia kosovar, i que es podrien resumir en l'existència d'una manca de seguretat jurídica important a l'hora de tractar casos complicats en què s'inclou la violència interètnica, violant conseqüentment el dret al degut procés. En posarem dos exemples: en aquests processos, la Fiscalia rarament va arribar a amenaçar amb fer servir la seva capacitat de denúncia per fals testimoniatge i rarament va apel·lar sentències qüestionables.

Però el que succeeix encara avui en dia amb els casos relacionats amb els incidents de 2004 no són casos aïllats. Ja l'any 1999 i 2000, l'OSCE va identificar situacions similars pel que fa a judicis per crims de guerra, la qual cosa posaria en dubte el fet de creure que els *roma* poguessin rebre un tracte neutral si volguessin interposar una denúncia sobre fets greus davant l'administració de justícia kosovar.

Quan va començar la missió de la UNMIK, es va establir que fossin els jutges locals qui lideressin en primera instància els judicis per crims de guerra. Però després d'observar que en un nombre important de judicis hi havia inconsistències entre els testimonis i que ni la Fiscalia ni els jutges actuaven correctament (tampoc no hi va haver gairebé denúncies per falsos testimoniatges), es va decidir l'any 2000 transferir aquesta responsabilitat a jutges internacionals.

Al començament de la seva missió, la UNMIK va arribar a reclutar set jutges de nacionalitat sèrbia, però la situació era de tensió constant i la violència interètnica estava assotant la regió, amb

antics membres de l'UÇK especialment atacant assentaments serbis i *roma*. L'octubre de 1999 però, els set jutges de nacionalitat sèrbia havien deixat ja les seves places i tot i que es va intentar tornar a reclutar-los un any després, la persistència de la violència interètnica era l'excusa perfecta per no participar en les noves institucions que la UNMIK estava intentant crear.

La situació dels jutges albanesos tampoc no era gens fàcil. Després d'haver estat expulsats dels seus llocs de treball durant anys, molts recuperaven una posició en què, després de 10 anys fora del món legal, havien de tornar a impartir justícia en una situació i escenari completament diferent al qual s'enfrontaven 10 anys enrere. Amb l'entrada de la UNMIK no només s'aprovaven noves lleis sinó que es giraven per complet principis que havien regit la seva pràctica judicial durant el comunisme. A més, la pressió social era enorme i la seva vulnerabilitat davant grups com els antics combatents de l'UÇK o simplement les víctimes de la neteja ètnica de Milošević era gran. Ells també havien estat objectiu del règim anterior i també havien patit privacions i en molts casos fins i tot exili i per tant, la seva imparcialitat era força qüestionable.

La primavera de l'any 2000, els presoners d'origen serbi es van declarar en vaga de fam criticant la parcialitat del sistema judicial kosovar i les llargues esperes a presó preventiva davant la manca de judicis, i en conseqüència van demanar que els seus judicis fossin presidits per jutges internacionals. En aquell moment ja existia un reduït nombre de jutges internacionals però no donaven l'abast amb tots els processos que tenien sota la seva responsabilitat. Així, l'Alt Representant aprovaria al desembre de 2000 la Regulació UNMIK 2000/64 atorgant a la UNMIK la potestat

d'adjudicar els casos de crims de guerra a un panell de tres jutges, dels quals dos almenys havien de ser internacionals.

Entre 1999 i 2007 s'han obert al voltant de 25 processos contra presumptes criminals de guerra, processos en els quals en molt pocs casos les víctimes eren no-albaneses. 17 d'aquests casos es van obrir abans de 2002 i la majoria van ser contra serbis de Kosovo. D'aquests, en 8 dels 10 casos que es van recórrer davant el Tribunal Suprem (davant jutges majoritàriament internacionals), l'apel·lació es va acceptar en la major part per insuficient o incomplet establiment dels fets; i dels 8 casos, en 3 ocasions els acusats van ser declarats innocents. Addicionalment, en els casos restants, la pena es va reduir i van ser condemnats a crims de menor entitat.

Més recentment, l'any 2002, es van jutjar cinc persones, però només una era de nacionalitat albanesa i quatre eren serbis; l'any 2003 es van jutjar tres serbis i tres albaneses; entre 2004 i 2005, el nombre de casos jutjats va ser de quatre, dos d'ells contra serbis, i altres dos contra albanesos, tot i que en el cas d'aquests darrers van ser acusats de crims principalment contra civils de la mateixa nacionalitat; entre 2006 i 2007 només hi va haver dos casos i també contra albanesos acusats de crims contra albanesos; i l'any 2008 la tendència va seguir sent a la baixa amb tres casos, dos d'ells contra albaneses i un contra un serbi, però només en un dels casos en què es jutjava una persona de nacionalitat albanesa, se la va acusar d'haver comès crims contra persones de nacionalitat sèrbia.

En aquesta línia, cal apuntar que gairebé 10 anys després de la intervenció militar de l'OTAN, i després de tots aquests anys

d'administració internacional, Kosovo continua sense tenir un programa concret de protecció de testimonis. Només hi ha una directiva de tres pàgines preparada pel Departament de Justícia de la UNMIK i òbviament no cobreix unes necessitats mínimes que garanteixin ni la seguretat, ni si fos necessari, la possibilitat d'ocultar de manera efectiva la identitat dels testimonis en casos greus de violacions del dret internacional humanitari (DIH) o en casos en què es jutgin qüestions relacionades amb el crim organitzat. Per la qual cosa, seguint amb el nostre exemple, aquesta situació posaria en dubte no només la possibilitat que els *roma* poguessin tan sols aconseguir una resposta efectiva a la seva situació a Mitrovica sinó fins i tot la seva pròpia seguretat en cas de voler enfrontar-se a estructures organitzades.

UNA REFLEXIÓ

Als conflictes de dissolució iugoslava no hi ha hagut Comissions de la Veritat, o instruments similars que reflecteixin què hi va passar per facilitar la reconciliació entre les parts. En certa manera a Croàcia i Bòsnia-Herzegovina, el Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia (TPIY) i els tribunals locals han estat qui han ocupat aquest espai tot i que la "Veritat Jurídica" no és igual a la veritat, diguem-ne, social.

Però a Kosovo, a més, la situació és diferent, és més greu, ja que cap de les dues "veritats" existeix.

De fet, malgrat el nombre de presumptes crims de guerra comesos per l'UÇK és important, la manca de judicis fa que la sensació d'impunitat que envolta aquests darrers sigui molt gran entre les

víctimes, la qual cosa no ajuda a l'hora de construir convivència entre les diferents comunitats de Kosovo. I sense una convivència mínima, rarament no es pot parlar de reconciliació.

Certament la sensació avui en dia entre part de la comunitat sèrbia continua sent la discriminació per part del TPIY ja que malgrat sí que s'estiguin jutjant els càrrecs i polítics serbis, hi ha judicis a Sèrbia contra persones individuals (la majoria serbis). Per tant, les absolucions d'ex-comandants de l'UÇK al TPIY per manca de proves com la de l'ex-Primer Ministre Ramush Haradinaj, o la que va tenir lloc contra Fatmir Limaj, actualment un dels líders del governamental Partit Democràtic de Kosovo (PDK), no ajuden en absolut en el camí de lluita contra la impunitat a Kosovo. De fet, el TPIY hauria de pensar que és molt millor no iniciar un procés sense les suficients proves que començar a acusar prenent poder aconseguir proves durant la instrucció, corrent el risc de perdre a la llarga tota la feina d'investigació.

Potser el TPIY hauria d'haver clarificat anteriorment la seva postura davant figures com l'autoria mediata i haver-la incorporat a la seva jurisprudència. En les àrees de responsabilitat d'ambdós comandants està demostrat que es van cometre crims de guerra contra civils de totes les nacionalitats, i que en certes ocasions aquests crims van ser perpetrats per membres de l'UÇK. Això podria significar que si bé ells no van cometre els crims directament, sí que podrien ser responsables de la decisió d'aplicar polítiques de guerra com per exemple la neteja ètnica, i en aquest marc, consentir i encobrir l'acció criminal dels seus subalterns, a més d'afavorir-ne la impunitat. Fets que podrien haver estat punibles en cas d'aplicació per exemple de l'autoria mediata.

Però independentment de tot el que hem mencionat anteriorment, i tornant al cas concret dels roma, com que viuen desplaçats al Nord de la ciutat dividida, on haurien de posar la denúncia? Als jutjats sota la jurisdicció de la República de Kosovo al Sur? Als jutjats "paral·lels" de la República de Sèrbia al Nord? o Als jutjats sota jurisdicció de la UNMIK al Nord?

Actualment encara no es garanteix la seguretat jurídica a Kosovo a tots els habitants ja que després de la independència unilateral continuen existint tres sistemes judicials diferents. De fet, els de la República de Sèrbia no reconeixen l'autoritat dels altres i viceversa. Aquesta situació crea greus problemes ja que viola el principi recollit a la CEDH de *ne bis in idem* o com hem vist al principi la impossibilitat de ser jutjat dues vegades pel mateix delictes.

La situació és molt greu i no es pot afirmar que la UNMIK hagi tractat la qüestió amb tota la força que el seu mandat li permetia. De fet, la UNMIK podria haver fet ús del seu poder executiu i amb l'ajut de la UNMIK Police o la KFOR haver-se imposat a la ciutat. Ciutat sobre la qual mai no ha tingut un control efectiu. És cert que el model utilitzat per l'Oficina de l'Alt Representant a Bòsnia i Hercegovina de vegades ha estat excessiu i que fins i tot s'ha donat el cas que emetés en un any més de 100 decisions executives, alienant per complet les autoritats locals bòsnies. No obstant això, el cas contrari de Kosovo també ronda la ridícula, ja que en molt poques ocasions l'Alt Representant ha arribat a firmar més de 10 decisions executives en un any. Ni tant, ni tan poc. Es podria haver arribat a una situació de major equilibri i imposar-se davant situacions com les de Mitrovica en què la ciutat ha estat durant tots aquests anys vivint d'esquenes a la realitat que dictava la UNMIK des de Pristina.

Les estructures paral·leles existeixen a tots els nivells, n'hi ha en el sistema de salut, a l'educació, a l'hora de gestionar els ferrocarrils, i fins i tot a la policia, essent coneguda l'existència fins i tot d'una oficina del Ministeri de l'Interior de Sèrbia a la ciutat de Mitrovica Nord. I tot i que el fet que existeixi aquesta oficina és imputat a Belgrad, en casos com ara el d'educació, cal afirmar que Pristina no ha fet gaire per acabar amb la situació, ja que 10 anys després que la UNMIK es posicionés en el territori continua sense haver un currículum educatiu en idioma serbi per als serbis kosovars, malgrat aquest idioma sigui considerat cooficial i tingui, almenys teòricament, el mateix nivell d'obligatorietat que l'albanès. Això demostra que tot i que existeix literatura sobre el respecte dels drets de les minories a Kosovo, l'administració local continua sense interioritzar les seves obligacions creant *de facto* situacions de discriminació i segregació ètnica.

I tot això passa en relació al sistema penal on la comunitat internacional ha posat un èmfasi especial promovent la reforma del Codi Penal, la seva legislació processal addicional, etc. En l'àmbit civil, la situació és encara pitjor ja que continua en marxa el sistema iugoslau anterior a 1989 i no se n'ha fomentat l'adequació a la nova situació i realitat, quedant-hi fora principis democràtics del drets que no eren recollits a l'època socialista anterior.

A finals de 2007, per exemple, a Kosovo encara hi havia 50.000 casos civils sense resoldre, i tots van començar després de l'entrada de la UNMIK. Això, d'altra banda, significa un augment en 3.000 casos pendents en relació a 2006, i tot i que falten les dades exactes de 2008, la tendència després de la independència no hauria variat, seguint en aquest cas concret dirigida cap a l'augment constant, que implicarà tard o d'hora el col·lapse total del sistema.

A més a més, hi ha 18.000 casos contra la KFOR (OTAN) per danys comesos durant el conflicte i que, posteriorment, la UNMIK "va congelar" fins a 2005; a més hi ha 1.200 denúncies per danys contra la República de Sèrbia que no s'han iniciat; i un nombre indeterminat de denúncies contra la UNMIK que com ja hem vist anteriorment no es van començar a resoldre abans de novembre de 2007.

I tot i que s'han resolt uns 30.000 casos d'ocupació il·legal de propietats a través de l'ens *ad hoc Housing and Property Directorate* o HPD, els casos relacionats amb qüestions de propietat encara pendents d'execució o resolució ascendeixen a 40.000 (11.000 decidits però no executats). Una quantitat insignificant, si es compara amb Bòsnia i Hercegovina, on a desembre de 2003 (vuit anys després del final del conflicte) s'havien resolt més del 90% dels 216.026 casos registrats, principalment bregats per autoritats locals i no per internacionals com a Kosovo.

A més a més, encara existeixen 18.000 propietats destruïdes durant el conflicte i que estan sense reconstruir, entre les quals probablement es troben les propietats de la major part dels *roma* de Mitrovica que ajuden a conduir tota aquesta presentació. Aquesta situació es dona principalment perquè d'una banda s'ha prioritzat la reconstrucció de propietats de serbis (i sobretot albanesos), i no les d'altres comunitats com les dels *roma* o *ashkaeli* i, a més, perquè la comunitat *roma* en concret presenta problemes específics ja que una part important dels seus membres no han estat mai donats d'alta al Registre Civil, i per tant no existeixen legalment ni "tenen" drets per exigir.

A més, en el cas concret dels *roma*, molts tenien drets d'ús sobre terrenys públics o que pertanyien a empreses anomenades de "*propietat social*", i tenen greus problemes per recuperar-los ja que no estaven registrats, o les dades documentals que avalen els seus drets es troben a Sèrbia. De fet, el 20% de les dades documentals del cadastre, i el 30% dels mapes cadastrals es troben a Sèrbia i no a Kosovo, i com totes dues administracions no cooperen, qui paga són com sempre les persones més vulnerables.

Finalment, la situació es complica encara més, si és té en compte que els terrenys sota "*propietat social*" s'han enfrontat a un procés de privatització que presenta alguns dubtes en relació al dret d'apel·lació dels afectats, i sobretot d'aquells que es troben refugiats o desplaçats, o simplement emigrats i no presents a Kosovo.

Un paradigma de tota aquesta complicació burocràtica seria l'assentament de Rudesh/Rudeš al municipi d'Istog/Istok, on es troben les tropes espanyoles de la KFOR, que s'estableix sobre terrenys de propietat social. Els habitants d'aquest assentament, majoritàriament *ashkaelis* i *egipcis*, van ser expulsats per irregulars albanesos l'any 1999. Entre 2006 i 2007 s'inicia un procés de retorn però per poder començar amb la reconstrucció de les cases es necessita un permís per part de l'autoritat encarregada de la privatització de la propietat social a Kosovo, i quan per fi s'aconsegueix, és la UNMIK mateixa qui posa problemes, ja que l'assentament es troba a uns 300 metres d'un monestir ortodox i l'UNOSEK decideix que s'ha d'imposar una zona de seguretat al voltant de l'establiment religiós, donant prioritat als drets de l'Església Ortodoxa Sèrbia davant el dret al retorn dels habitants de Rudesh/Rudeš. Segons comentaris oficiosos d'oficials de la UNMIK que freqüen la xenofòbia, el fet que visquin albanesos a 100 metres

del monestir no és un problema, malgrat hagin estat precisament persones d'aquesta nacionalitat les que hagin intentat destruir-lo en diverses ocasions, però sí que ho és el fet que "sorollosos" gitanos tornin a viure a 300 metres o menys d'aquest.

He posat com exemple un cas concret de la comunitat *roma* com ja he dit abans per fugir de la bipolaritat sèrbia i albanesa que sempre apareix a Kosovo, però molts dels exemples posats no són situacions que afecten exclusivament les minories sinó que afecten a tota la societat kosovar.

La situació després d'aquest relat es pot percebre molt negativament però com sempre s'ha de relativitzar i tenir present que a Kosovo l'any 1999 no hi havia ni jutges, ni jutjats, ni legislació mitjanament acceptable que aplicar, i que les tropes i administració sèrbia van decidir emportar-se tant els arxius judicials com el mobiliari físic de moltes institucions. No s'ha comentat la qüestió de l'ús de la llengua i l'accés als sistemes de traducció que per exemple membres de la comunitat sèrbia haurien de tenir, però per posar-se en situació, l'any 1999 la UNMIK es va trobar amb tots els sistemes de traducció arrencats i destrossats, per la qual cosa s'han hagut d'invertir molts diners en infraestructura bàsica a més de diners en formació i capacitatció dels jutges que es van incorporar l'any 1999.

La Missió de Justícia i Policia de la Unió Europea, l'EULEX, finalment en funcionament després de negociar àrduament tant amb Pristina com amb Belgrad, s'haurà d'enfrontar doncs a aquesta situació en què no valen dreces. De fet, algun dia s'haurà d'enfrontar a la qüestió de fons i impulsar una reforma judicial ja que posant jutges

internacionals com si es tractés de pegats no es pot solucionar una qüestió tan complexa.

De fet, sembla que l'inici de les seves activitats no està sent tan brillant como s'esperava, i per posar un exemple, al març d'enguany, l'EULEX ha negat l'ús de les instal·lacions del seu quartell general a Pristina al HRAP per portar a terme el procés contra la UNMIK per la mort de Mon Balaj i Arbën Xheladini. Balaj i Xheladini van morir el 10 de febrer de 2007 suposadament com a conseqüència de l'ús de bales de goma per part de la policia antidisturbis de Romania, adscrita a la missió de l'ONU a Pristina, quan una manifestació a favor de l'autodeterminació de Kosovo es va enfrontar amb efectius policials davant les instal·lacions del Govern de Kosovo.

L'EULEX ha al·legat la impossibilitat de garantir la seguretat dels assistents al procés i per tant el HRAP ha hagut d'endarrerir l'audiència pública prevista fins que trobi unes instal·lacions adequades per poder tirar endavant el procés.

D'una altra banda, al març d'enguany, un tribunal d'apel·lació format per jutges de l'EULEX ha alliberat sense càrrecs Florim Ejupi, per la inexistència de proves. Florim Ejupi havia estat encausat per l'atac que va tenir lloc l'any 2001 contra un autobús de la companyia Niš Express on van ser assassinats 11 passatgers de nacionalitat sèrbia i altres 22 van ser ferits. Aquest cas demostraria que n'és de complex l'entramat jurídic creat per la UNMIK així com les debilitats que la policia kosovar presenta des del punt de vista dels estàndards europeus de justícia.

En el cas de la policia, com va passar amb els jutges, el KPS va ser fundat per la comunitat internacional immediatament després del conflicte i molts dels seus membres van ser desmobilitzats de l'UÇK i no tenien cap experiència en qüestions de policia i ordre públic, i encara menys tradició democràtica. Per tant, en molts casos, les investigacions que han portat a terme aquests efectius continuen mancant del rigor necessari i 10 anys després, la capacitació és encara molt necessària. De fet, l'EULEX hauria de plantejar-se iniciar un procés similar al que hi va haver a Bòsnia i Hercegovina i imposar l'obligatorietat de certificació tant dels policies en actiu, com dels jutges i fiscals. Kosovo avui té universitats en funcionament, cosa que no passava l'any 1999¹⁰, i unes generacions de joves formats i en atur que haurien de tenir la possibilitat d'accedir a feines dins de la judicatura o de la fiscalia, i més si es constata que qui està fent aquestes feines actualment no ho fa del tot correctament. Per tant, no serà gens fàcil per a l'EULEX fer front al llegat de la UNMIK i del PISG, així com als seus dèficits.

D'una altra banda, sembla que l'EULEX no està gaire interessada en afrontar per exemple el sistema paral·lel de justícia a Mitrovica Nord, però tard o d'hora, si no es troba una solució a la divisió de la ciutat i el terreny al nord del riu Ibar continua formant part de

¹⁰ L'accés a l'universitat de la majoria havia estat limitat durant anys, per tant la població albanokosovar en molts casos seguia cursos "universitaris" en institucions paral·leles que no garantien exactament la qualitat del currículum, i tot i que tècnicament parlant continuava existint una institució universitària a Pristina després de la intervenció de l'OTAN, va ser reestructurada per complet i els edificis, biblioteques, etc., van haver de ser equipats de nou ja que els havien buidat completament i tant el material com molts dels expedients acadèmics havien estat traslladats a Mitrovica Nord o a Sèrbia.

Kosovo¹¹, aquesta anomalia que està causant tants problemes s'haurà de tractar i solucionar, amb o sense Belgrad i amb o sense Pristina. És una situació que no té parangó a tota Europa i ja és hora d'afrontar-la per començar a garantir una mínima claredat en l'accés a la justícia de qualsevol ciutadà de Kosovo.

10 anys poden semblar molts però no són tants a l'hora de canviar mentalitats. I en relació a Kosovo, en l'àmbit dels drets humans i la justícia, o primacia de la llei, és precisament això el que s'ha intentat fer. Kosovo venia d'un sistema totalitari de caràcter comunista i després d'uns anys d'incertesa i crisi política i social, va

¹¹ Personalment parlant no soc un convençut de les bondats de la independència de Kosovo bàsicament perquè crec que els seus representants polítics no tenen la voluntat política necessària per garantir uns drets mínims a les minories. Per posar un exemple, la minoria Gorani, autòctona de Kosovo, amb llengua i tradicions pròpies, estaria en vies de desaparèixer per no tenir una perspectiva de futur clar, la qual cosa seria una tragèdia per a la diversitat europea. Per aquesta mateixa raó, defenso el manteniment de la integritat territorial de Kosovo, ja que considero que és contrari als drets humans i principis de l'actual Europa el fet de crear Estats ètnicament purs en ple Segle XXI. No obstant això, no veig una sortida clara al Nord de Mitrovica, per tant, si la situació no millorés, la comunitat internacional hauria de començar a negociar tant amb Belgrad com amb Pristina la possibilitat d'instaurar una nova administració internacional en l'espai de les quatre municipalitats que crea el pla Ahtisaari en el Nord, amb la intenció, d'una banda, d'afavorir el retorn de tots els desplaçats a ambdós costats del riu, de garantir-ne la seguretat, i en darrera instància, seguint el model d'Irlanda del Nord o de l'acord dins de la Unió d' Estats de Sèrbia i Montenegro, facilitar en cas de petició pels polítics locals, la celebració d'un referèndum de separació de Kosovo i d'integració a Sèrbia. A més, aquest acord hauria d'incloure el reconeixement exprés de la sobirania kosovar per part de Belgrad, i l'acceptació per part de Pristina de la pèrdua d'aquest territori que de fet no controla ni controlarà.

arribar a patir 10 anys d'*apartheid* sota l'administració Milošević. A diferència d'altres països europeus, a més, podem dir que Kosovo mai no ha viscut una situació de democràcia, ja que els anys de la democràcia parlamentària que Iugoslàvia va conèixer durant el període d'entreguerres, a Kosovo simplement no es van reflectir i posteriorment van venir els governs autoritaris de l'últim rei Karadjordjević i de Josip Broz "*Tito*". Per tant, en molts aspectes s'ha hagut de treballar des de zero i tot i que ja s'ha construït molt, encara queda molt per construir.

Els líders kosovars, però, haurien d'haver comprès que des del moment en què es feien càrrec de competències tant legislatives com executives o judicials, passaven de ser principalment subjectes de drets, a ser subjectes amb obligacions, fet que no podem dir que hagin assumit encara. Aquesta situació s'aguditza després de la declaració unilateral d'independència el 18 de febrer de 2008 ja que, després d'aquesta declaració, per iniciativa i voluntat pròpia, finalment s'aclareix almenys que són ells els màxims responsables de l'acompliment dels drets humans a Kosovo i no la comunitat internacional, és a dir, la UNMIK, l'OSCE, la KFOR o l'EULEX. Se'ls hi han acabat, doncs, les excuses.

BIBLIOGRAFIA

- BENNETT, Christopher. Yugoslavia's bloody collapse – Causes, Course and Consequences (London 1998)
- BERMEJO GARCÍA, Romualdo y GUTIÉRREZ ESPADA, Cesáreo La independencia de Kosovo a la luz del derecho de libre determinación, Real Instituto Elcano, Documento de Trabajo nº 7/2008, 12 de febrero de 2008.
- "Different Communities before the Kosovo Justice System" del 4 de Diciembre de 2008
- DIMITRIJEVIC, Aleksandra. Minority Rights in Context of Kosovo, Kosovo Law Centre, Human Rights Monograph, Nr. 6, (Pristina 2004)
- "Four Years Later - Follow up of March 2004 Riots Cases before the Kosovo Criminal Justice System", OSCE Mission in Kosovo, julio de 2008.
- GEROLYMATOS, Andre. The Balkan Wars (2002)
- GOW, James. Triumph of the Lack of Will (1997)
- HUMANITARIAN LAW CENTRE. Albanci u Srbiji: Presevo, Bujanovac i Medveja (2003)
- OSCE Kosovo/Kosova – As seen as told. Report on the human rights findings of the OSCE Mission in Kosovo, Junio a Octubre de 1999
- PAVKOVIC, Aleksandar. The Fragmentation of Yugoslavia – Nationalism and War in the Balkans (1997-2000)
- POLANSKY, Paul UN-led Blood, KRRF, 2005.
- REKA Blerim. UNMIK as an international governance in post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations (2003)
- SILBER, Laura y LITTLE, Allan. The Death of Yugoslavia (1995/1996)

- WAGSTYL Stephan. Kosovo frustrations simmering as inter-ethnic tensions remain unsolved. Financial Times (Julio de 2004)
- http://www.unmikonline.org/human_rights/documents/annual_report2008.pdf

I. INTRODUCCIÓ

Les dones de Kosovo, com les de tants altres contextos de construcció de pau postbèlica, continuen sent en certa mesura "ciutadanes de segona". A les dificultats que experimenten en el seu conjunt les societats de contextos postbèlics, s'afegeixen els reptes específics que, en base a desigualtats de poder construïdes sobre les diferències sexuals, afronten les dones. En aquest sentit, la perspectiva de gènere com eina d'anàlisi de caràcter transversal i transformador, posa de manifest com els homes i les dones¹ es poden veure afectats de manera diferent pels conflictes armats i els

* Ana Villellas Ariño és investigadora de l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest capítol és fruit del treball d'investigació portat a terme l'octubre de 2007 a Kosovo, així com de revisió de literatura existent sobre la matèria. El treball es va centrar principalment en les experiències de les dones albaneses de Kosovo i incloïa entrevistes en profunditat amb actors locals i internacionals vinculats amb la dimensió de gènere en la construcció de la pau així com amb actors sense un mandat específic en perspectiva de gènere. La selecció d'entrevistes pretenia ser el més inclusiva possible. Per desig exprés de la majoria de les persones entrevistades s'han omès els noms en aquest capítol, tot i que excepcionalment se n'han inclòs alguns, amb consentiment previ de les persones implicades, ja que s'analitzen llurs experiències concretes.

† Article traduït de l'original en castellà per Glòria Yanguas

¹ Des d'una perspectiva de gènere, homes i dones s'entenen no com categories homogènies sinó com grups heterogenis subjectes al mateix temps a altres eixos potencials de desigualtat construïts sobre factors de diferenciació com l'edat, la posició econòmica, la pertinença a una comunitat ètnica, etcètera.

processos de rehabilitació postbèl·lica i, a la vegada, influir o participar-hi de manera diferent.

En l'àmbit dels contextos postbèl·lics i "conflictes oblidats", l'objectiu últim de l'anàlisi, disgregada però interrelacionada que planteja la perspectiva de gènere, és identificar les desigualtats i les necessitats no ateses amb la finalitat de transformar processos que puguin perpetuar o accentuar desigualtats, en processos inclusivament promotores de canvis profunds a favor dels drets humans d'homes i dones i de relacions més justes entre els dos grups. Per això, la mirada de gènere evita les posicions essencialistes i, de manera proactiva, tracta d'identificar actors i espais de canvi cap a societats més equitatives. Com a grup heterogeni que ha ocupat majoritàriament posicions de desigualtat respecte els homes, les dones centren sovint una part destacada de l'objecte d'estudi dels contextos postbèl·lics i la construcció de la pau des d'una perspectiva de gènere. En aquest sentit, i tot i reconèixer i subratllar la importància d'estudiar en profunditat com els processos de construcció de pau postbèl·lica afecten i són afectats tant per homes com per dones, aquest capítol se centrarà principalment en el paper i els reptes vinculats a les dones de Kosovo com a grup de població (heterogeni) que ha vist sovint relegats els seus drets i necessitats. Per això, des d'una perspectiva de drets oblidats, els drets de les dones kosovars i el seu paper en la construcció de la pau requereixen una atenció especial, i no aïllada ni separada de les relacions de gènere en què s'imbriquen.

En el cas de Kosovo, la politització de l'etapa postbèl·lica i la consegüent agenda política local de la darrera dècada marcada per la resolució de l'estatus del territori ha comportat en certa mesura la supeditació de qüestions transversals com la perspectiva de gènere i

el repte de l'equitat. I això, tot i que són nombrosos i urgents els reptes i les necessitats específiques que afronten les dones kosovars, tal com ho estan plantejant les pròpies organitzacions locals de dones. Àmbits com la participació a la vida política, la salut, l'educació, l'economia o la justícia són algunes de les esferes en què sectors de dones kosovars reclamen una major atenció i un replantejament de les prioritats i els discursos. Al mateix temps, i en connexió amb els moviments internacionals de dones i amb la feina que des de l'àmbit local i el global s'ha realitzat pel que fa a la dimensió de gènere en la construcció de la pau, grups de dones kosovars han tractat també d'influir en el procés de negociacions sobre l'estatus de Kosovo, buscant convertir els espais de negociació en oportunitats de transformació més profundes i inclusives i de qüestionar eixos de divisió externa.

En aquest context de promoció dels "drets oblidats" de les dones kosovars i de llur reivindicació de veus pròpies en el procés de construcció de pau postbèlica, també el paper dels actors internacionals requereix una anàlisi específica, pel seu pes en els èxits i els fracassos en matèria d'equitat de gènere. D'aquesta manera, el cas de Kosovo permet extreure reflexions i ampliar el corpus d'estudi sobre processos d'acompanyament internacional i el paper de les dones en contextos postbèlics.

L'estudi presentat aquí sobre el paper de les dones a Kosovo consta de dos apartats principals. El primer tractarà la rellevància de l'adopció de la perspectiva de gènere a Kosovo, vinculant-la a la trajectòria d'organitzacions locals de dones en la promoció d'una pau inclusiva i equitativa i els reptes actuals en la promoció dels "drets oblidats" de les dones. La segona part tractarà de manera més específica del paper de les dones en el procés de negociacions

sobre l'estatus, com un eix destacat dins del més ampli procés de construcció de pau postbèlica, la qual cosa vincula a Kosovo amb eines internacionals com la Resolució 1325 sobre Dona, Pau i Seguretat del Consell de Seguridat de l'ONU. A totes dues parts s'aportaran reflexions sobre l'acompanyament internacional. Una bateria de conclusions tancarà el capítol.

II. PER QUIN MOTIU I AMB QUINA FINALITAT UNA MIRADA DE GÈNERE A KOSOVO?

Com s'apuntava a la introducció, la mirada de gènere qüestiona la suposada neutralitat dels conflictes armats i dels processos de construcció de pau postbèlica. Planteja la importància de tenir presents tots els factors sobre els quals es construeixen les posicions de partida d'homes i dones, llurs pautes de conducta, rols i expectatives. L'objectiu no és només desagregar la informació en si mateixa, sinó principalment analitzar si les diferències que poden caracteritzar uns i altres resulten en desigualtats, amb el fi darrer de revertir aquestes desigualtats.

El qüestionament de la neutralitat dels processos de presa de decisions i de definició d'agendes, interlocutors, problemes i solucions tant en contextos bèl·lics com postbèlics i de pau positiva, es realitza des d'un argument clau plantejat des dels corrents de pensament feminista en el camp dels estudis internacionals: el punt de partida des del qual se solen plantejar les preguntes sobre els objectes d'estudi i del qual es deriven les consegüents polítiques i pràctiques (incloses la identificació de necessitats en contextos postbèlics com Kosovo) és un punt de partida dominat històricament per les experiències vitals de qui ha

tendit a ocupar les posicions de poder. D'aquesta manera, les experiències i aspiracions de models hegemònics masculins han imposat agendes que, en el cas de Kosovo, han tendit a obviar per exemple les necessitats en matèria de salut reproductiva, les necessitats de les dones de minories ètniques, les aspiracions de participació en la vida política de sectors de dones kosovars, els nivells de violència contra les dones en l'etapa postbèlica,² i un llarg etcètera. Com també han obviat el repte de qüestionar els models hegemònics masculins, sense abordar per exemple, el problema de la presència omnipresent d'armes lleugeres entre la població masculina kosovar.³

² Per tenir informació sobre violència domèstica a Kosovo es poden consultar: Fansworth, N. i Qosaj-Mustafa, A. (2008), *Security begins at home: Research to inform the First National Strategy and Action Plan against Domestic Violence in Kosovo*, Agency for Gender Equality, Pristina; Farnsworth, N. (2008), *Exploratory Research on the extent of Gender-Based Violence in Kosova and its impact on women's reproductive health*, KWN; Women's Wellness Centre et al. (2006), *Prevalence of Gender based Violence: Preliminary Findings from a Field Assessment in Nine Villages in the Peja Region, Kosovo*. Peja: WWC; UNFPA (2005), *A Case Study of Gender-Based Violence in Kosovo*; Rizvanolli, I., Bean, L. and Farnsworth, N. (2005), *Kosovar Civil Society Report to the United Nations on Violence against Women*, Kosovar Gender Studies Centre; OSCE Mission in Kosovo (2007), *Report on cases of domestic violence in Kosovo*, OSCE.

³ Es calcula que a Kosovo hi ha entre 330.000 i 460.000 armes lleugeres en possessió de civils. L'organització Kosovo Small Arms Control alerta de la manca de regulació sobre la possessió d'aquestes armes. A més, a Kosovo – com en altres països- la majoria de víctimes mortals per crims amb armes lleugeres són homes, com també ho són els perpetradors. (Kosovar Gender Studies Center 2007:55-56).

Les demandes i les agendes de les organitzacions locals de dones a Kosovo, algunes sectorials, altres de més globals, plantegen en el seu conjunt de manera explícita o implícita la demanda que les mirades de seguretat humana i de gènere estiguin en el centre del disseny de les prioritats i reptes dels processos postbèl·lics. A aquesta posició s'ha arribat a través d'una trajectòria d'activisme de diversos sectors de dones que contrasta amb la percepció que - almenys a la fase inicial del desplegament de la missió internacional a Kosovo- la comunitat internacional tenia sobre les dones kosovars com subjectes víctimes d'un context cultural excessivament conservador i patriarcal i per tant com subjectes més passius que actius, a qui apoderar "des de fora" i "des d'amunt".

Sense entrar aquí en una anàlisi exhaustiva sobre el patriarcat a Kosovo, fenomen present també d'una manera o d'una altra en totes les societats, inclosa la kosovar, cal destacar que el paper exercit per alguns sectors de dones en les últimes dècades les converteixen en actors estratègics per a la promoció dels drets de les dones.

1. LA TRAJECTÒRIA D'ORGANITZACIONS DE DONES A KOSOVO

El moviment de dones albaneses de Kosovo⁴ té un passat recent molt vinculat a allò que s'ha anomenat "moviment albanès de resistència no violenta", en referència a les respostes civils a les polítiques de repressió contra la població albanokosovar instigades

⁴ Aquest capítol és fruit del treball d'investigació pràctica portat a terme l'octubre de 2007 a Kosovo principalment amb dones albaneses, així com de revisió de literatura existent sobre la matèria.

pel Govern de Sèrbia durant els anys 80 i 90. Va ser en aquest context de resistència civil i sota el paraigües principal de la mobilització nacionalista no violenta com diversos sectors de dones van crear espais propis dins i fora d'altres organitzacions locals de diferent tipus: polítiques, assistencials, culturals, etc. Tot i que el motor principal era el de la "lluita nacional" davant l'agressió exterior, les agendes d'aquestes organitzacions de dones tenien també com a objectiu la resposta a les necessitats específiques de les dones i la millora de la seva posició a la societat.

En aquest sentit, l'informe local sobre Kosovo presentat per integrants del moviment local de dones a la IV Conferència Mundial sobre Dones celebrada a Beijing el setembre de 1995, subratllava el paper exercit per diferents associacions i organitzacions de Kosovo en la promoció i millora de la situació de les dones des de l'àmbit de la resistència no violenta. L'informe destacava grups com el Fòrum de Dones de la Lliga Democràtica de Kosovo (LDK), el Centre per a la Protecció de Dones i Menors, el Comitè Legal de Dones de Kosovo, Dones Albaneses de Negre, Dones Albaneses Veteranes d'Educació, Germanes Qiriazhi, i l'Associació Humanitària de Dones, entre d'altres, coordinats totes elles a través de la Xarxa de Dones de Kosovo (Sukriu i Tahiri 1995).

A tall d'exemple, el Fòrum de Dones de la Lliga Democràtica de Kosovo va ser creat per dones que pertanyien a la LDK com una branca específica de dones dins d'aquest moviment polític en resposta a la percepció sobre les desigualtats que afrontaven les dones i a la necessitat de promoure el paper de les dones en els àmbits de decisió política. El Fòrum de Dones va arribar a albergar fins a 27 branques polítiques per tot el territori kosovar i que en

moments àlgids va aglutinar fins a 300.000 integrants,⁵ contribuint de manera clau al procés d'apoderament local de les dones. Per això, si bé problemes relatius a la manca d'experiència en el camp polític o a la manca de mecanismes de sostenibilitat, entre d'altres, van acabar diluint aquesta iniciativa, aquesta i altres organitzacions van servir de plataforma per promoure agendes amb finalitats d'equitat i assentar les bases de noves identitats polítiques en les quals progressivament la millora de la situació de les dones passarà a ser un objectiu en si mateix, no subordinat (tot i que sovint tampoc no deslligat) a la causa nacional.

Des dels seus inicis vinculats en gran part a la resistència civil no violenta de tall nacionalista, les organitzacions locals de dones han passat a tenir en l'etapa postbèl·lica rols més imbricats amb la millora de la situació de les dones com fi en si mateix, i per tant de pressió i recerca d'aliances amb altres actors locals i internacionals per promoure aquest fi. Malgrat les divisions internes entre sectors de les organitzacions de dones albaneses (divisions generacionals, sectorials o, en ocasions, personals), o les divisions o recels interètnics i la menor presència de les organitzacions de dones de minories ètniques, sí han aconseguit parcialment, a través de l'estratègia de treball en xarxes i aliances, superar o mitigar divisions i situar les organitzacions de dones, i per tant, la perspectiva de gènere, com un actor amb pes propi en la construcció de la pau a Kosovo.

En aquest sentit, cal destacar les creixents interaccions entre organitzacions de dones de comunitats diferents i les xarxes pròpies

⁵ Entrevista a Edi Sukriu (presidenta del Fòrum de Dones del LDK entre 1995 i 2000), octubre de 2007, Kosovo.

de comunitats minoritàries (ex. associacions roma),⁶ així com les relacions sinèrgiques creades entre sectors locals de dones i actors internacionals del procés d'acompanyament internacional, com UNIFEM o l'OSCE. En el cas de les interaccions entre l'Oficina de Qüestions de Gènere (OGA, per les seves sigles en anglès) de la missió de les Nacions Unides (la UNMIK)⁷ i les organitzacions locals, les relacions han estat més conflictives, almenys en l'etapa inicial de l'OGA i del procés d'acompanyament internacional. Sobre això, organitzacions locals i personal que treballa des de la perspectiva de gènere en organitzacions internacionals apunten a estratègies poc cooperatives de l'OGA cap a les organitzacions locals en la fase inicial de l'acompanyament internacional (Villellas i Redondo 2008), cosa que sembla haver restat potencial a les relacions locals/internacionals.

2. CAP A UNA AGENDA DE CONSTRUCCIÓ DE PAU POSTBÈL·LICA INCLUSIVA

Un dels eixos del treball de les organitzacions locals de dones ha estat el de la pressió i l'activisme en la reivindicació d'una agenda de rehabilitació postbèl·lica més inclusiva. Aquesta pressió local, de

⁶ A tall d'exemple, la plataforma Xarxa de Dones de Kosovo (Kosovo Women's Network o KWN, per les sigles en anglès) està integrada per més de 80 organitzacions locals, incloent algunes associacions de dones roma i sèrbies de Kosovo. A més, manté projectes i relacions amb altres xarxes i organitzacions tant de Kosovo com de l'entorn regional balcànic i d'altres regions (Villellas i Redondo 2008:18).

⁷ L'OGA, creada l'any 1999 com una unitat assessora dins del Pilar II de la UNMIK (el d'Administració Civil, liderat per l'ONU), va ser integrada l'any 2005 en l'Oficina del Representant Especial, que implicava situar-la al nucli mateix de la missió, augmentant-ne la capacitat potencial d'incidència.

la mà d'aliances internacionals catalítiques i estratègiques, ha reclamat ampliar les òptiques sobre les necessitats. Això implica un procés gradual i complex de redefinició de prioritats i transformació d'actituds. Entre els àmbits en els quals organitzacions locals de dones reivindiquen replantejaments es poden destacar les tres dimensions que aquesta publicació sobre "drets oblidats" tracta en altres capítols: la salut, l'educació i l'accés a la justícia, així com d'altres vinculats a la participació en la vida política i la qüestió de la violència contra les dones. Si bé els tres primers àmbits mencionats han estat àmbits en què tota la població s'ha vist afectada d'una manera o d'una altra per problemes generals d'escassetat de recursos i precarietat dels serveis, així com per problemes més estructurals de mala governabilitat que han revertit negativament en la provisió d'aquests serveis, les organitzacions locals de dones plantegen problemes específics i, per tant, demandes específiques per part de dones. Sense entrar encara en detall en cada un d'aquests àmbits, sí es plantejaren en aquest apartat observacions relatives a alguns d'ells.

De manera comuna a aquestes dimensions i com un *a priori*, les organitzacions locals (així com actors individuals d'organitzacions internacionals) subratllen la necessitat de major informació estadística i d'anàlisi en profunditat sobre la situació de les dones a Kosovo, en línia amb les recomanacions d'instruments internacionals per a l'equitat de gènere i la construcció de la pau, com la Resolució 1325 del Consell de Seguretat de l'ONU. A través d'estudis i investigacions pròpies i des del seu propi treball de base, organitzacions locals de dones de Kosovo així com organitzacions internacionals que treballen al terreny amb mandat de gènere almenys en alguns dels seus àmbits d'actuació, han tractat de revertir en certa manera aquests buits o dèficit d'informació.

Al mateix temps, com qüestions específiques per àmbits, destaquen per exemple pel que fa a la salut demandes referents a la precarietat de la xarxa de serveis sanitaris, especialment a les àrees rurals. Preocupant, segons plantegen organitzacions locals de dones, és la manca de serveis adequats d'oncologia, així com els elevats índexs de mortalitat infantil prenatal,⁸ que vinculen entre altres coses factors com infeccions prenatales, complicacions durant l'embaràs, qualitat dels serveis mèdics, anomalies congènites, situació socioeconòmica, etcètera (Kosovar Gender Studies Center 2008: 81-82). Altres qüestions com la manca d'informació sobre la planificació familiar, l'estigma que envolta les malalties de transmissió sexual, les dificultats d'accés als serveis mèdics per part de dones de comunitats minoritàries degut a factors, entre d'altres, de discriminació social i de problemes de comunicació lingüística, són altres exemples dels reptes que afronten les dones kosovars en l'àmbit de la salut.

En l'àmbit de l'educació, les organitzacions de dones comparteixen la preocupació generalitzada davant del que consideren una xarxa de serveis educatius precària, desbordada per la demanda i incapaç de donar-hi resposta en condicions adequades. En paral·lel, plantegen la necessitat d'estadístiques exhaustives sobre abandonament escolar o sobre taxes d'analfabetisme. Sobre això, apunten majors nivells d'abandonament escolar entre les menors, relacionat, entre altres factors, amb processos de presa de decisions intrafamiliars sobre prioritats influenciats pel patriarcat subjacent i el context socioeconòmic precari. Al mateix temps, les menors de les comunitats roma, ashkali i egípcia es veuen doblement afectades

⁸ Els índexs de mortalitat infantil prenatal se situarien en 23 de cada 1.000. (Kosovar Gender Studies Center 2008: 81-82).

pel que fa a l'accés a l'educació, ja que a la tendència mencionada abans s'afegeixen factors vinculats a la discriminació i exclusió social cap a aquestes comunitats; matrimonis molt joves, que comporten l'abandonament escolar de les nenes que s'acaben de casar; en ocasions factors de seguretat, com les llargues distàncies i la percepció d'inseguretat, etcètera (Kosovar Gender Studies Center 2007). D'una altra banda, organitzacions locals alerten també d'elevats nivells d'analfabetisme entre dones i nenes a zones rurals,⁹ com també, en general, d'elevats nivells d'analfabetisme entre les comunitats roma, ashkali i egípcia, seguides d'altres minories no sèrbies, i a més distància de la comunitat albanesa, mentre la sèrbia presentaria millors índexs d'alfabetisme¹⁰ (Kosovar Gender Studies Center 2007). De manera més genèrica, es planteja també la necessitat de fer de l'espai educatiu un espai que contribueixi a la promoció a llarg termini d'actituds i relacions equitatives a la societat kosovar.

Un altre dels àmbits al voltant del qual les organitzacions de dones de Kosovo han exercit un paper destacat és el de la política, reivindicant major pes quantitatiu i qualitatiu en aquesta esfera. Per això s'han servit de les aliances locals-internacionals que, tot i que han passat per algunes etapes difícils, han aconseguit assentar les

⁹ Segons un estudi d'Open Society i el Kosovar Education Center, els nivells d'analfabetisme entre dones i nenes d'àrees rurals de Kosovo podrien afectar el 40% d'aquest sector de població. (UNICEF 2004 a Kosovar Gender Studies Center 2007: 69).

¹⁰ Un estudi d'organitzacions locals i internacionals a Kosovo xifra en un 25% el percentatge d'analfabetisme entre dones de la comunitat roma, ashkali i egípcia, en un 11% entre altres minories no sèrbies, en un 9% el de les dones albaneses, i en un 4% entre dones sèrbies (KWN, KWI, UNICEF et al. 2006 a Kosovar Gender Studies Center 2007:69).

bases per a la institucionalització de la mirada de gènere a través de la creació d'un marc legal i una maquinària institucional que han estat descrits per organitzacions de dones locals i aliats internacionals com els més sofisticats a la regió balcànica. Malgrat això, és important destacar que la creació d'aquests mecanismes no en garanteix la implementació i organitzacions locals de dones alerten que la perspectiva de gènere no ha estat entesa encara en el seu sentit ple de transversalitat i transformació per part de les institucions locals. Alerten també que existeix el perill que la promoció dels drets de les dones acabi formant part d'una retòrica formalista "obligada" sense que arribi a impactar en les realitats de les dones de Kosovo.

Malgrat aquests riscos, cal destacar alguns elements positius i reflexions al voltant d'aquesta institucionalització de la mirada de gènere. Com un pilar del marc legal establert destaca la Llei sobre Igualtat de Gènere, aprovada per l'Assemblea de Kosovo i promulgada per la UNMIK l'any 2004. És interessant destacar que aquesta llei és el resultat directe d'una de les recomanacions derivades del Pla d'Acció de Kosovo per a la Consecució de la Igualtat de Gènere. El Pla d'Acció de Kosovo, a més, és un full de ruta fruit d'un procés de consultes i debats que entre 2002 i 2003 van portar a terme organitzacions locals de dones de diversos sectors amb actors del camp polític, econòmic i social, entre d'altres, amb el suport i paper catalític de l'UNIFEM. El Pla d'Acció, que va rebre el suport formal del Govern de Kosovo, va marcar un full de ruta pràctic per promoure la igualtat de gènere en el desenvolupament del futur de Kosovo, recolzant-se en la Plataforma d'Acció de Beijing (1995) (UNIFEM: 2003). Es pretenia, entre altres coses, solucionar el dèficit d'informació i comprensió de les institucions de Kosovo sobre la perspectiva de gènere.

Com elements tangibles derivats del pla d'Acció i de la consegüent Llei sobre la Igualtat de Gènere es pot incloure el sistema de quotes en l'àmbit polític, per exemple, que s'empara en el reconeixement en aquesta llei cap a la creació de mesures temporals per promoure la igualtat de gènere en àmbits específics en els quals s'ha identificat que hi ha una representació desigual, definida a la llei com una participació inferior al 40% (Assemblea de Kosovo 2004). A la pràctica, el nivell actual de la quota a Kosovo se situa al 30%. Les organitzacions de dones de la societat civil i dones de l'àmbit de la política formal hi treballen perquè les quotes no es limitin a una qüestió numèrica, sinó qualitativa. Per això, s'han portat a terme diverses campanyes, entre les quals, la de revalorar la participació de les dones a la política a través de l'adopció de "contractes" amb els votants per part de dones candidates de diferents partits, és a dir, d'adopció de compromisos amb les agendes de les campanyes electorals, elaborades també mitjançant la recollida activa de propostes i d'inquietuds dels votants, incloent-hi qüestions vinculades a l'equitat.

En paral·lel, el desenvolupament d'una maquinària institucional ha resultat en la creació de mecanismes en els diferents nivells de l'administració. En l'àmbit local destaca la figura del punt focal de gènere en totes les administracions locals, amb funcions propositives, de supervisió i sensibilització, tot i que no són executives. El resultat ha estat molt dispar, amb èxits i fracassos, segons treballadors locals i internacionals que han seguit de prop el procés. Destaquen obstacles com la resistència activa o la manca d'interès de les administracions locals, la passivitat i manca d'iniciativa d'alguns punts focals municipals, la manca de formació adequada i pressupost limitat. Tot i això, destaquem que aquesta figura de l'administració, creada com un programa impulsat per la

UNMIK l'any 2003, malgrat les seves limitacions, està contribuint gradualment a crear opinions més favorables a la promoció dels drets de les dones i a la seva participació en la vida política.

A més, i complementant els punts focals municipals s'han creat els comitès municipals per a la igualtat de gènere, formats per consellers i en els quals també estan presents els punts focals. No obstant això, el seu impacte fins ara ha estat molt limitat, amb una gran part d'aquests òrgans inactius.

D'una altra banda, a nivell central, l'Assemblea de Kosovo disposa en l'actualitat d'un Comitè sobre Drets Humans, Igualtat de Gènere i Persones Desaparegudes, al mateix nivell que els altres comitès parlamentaris. Anteriorment als canvis que han seguit a la declaració de la independència de Kosovo l'any 2008, existia un subcomitè sobre igualtat de gènere dins del Comitè per a Afers Judicials, Legislatius i Marc Constitucional. Tradicionalment ha existit també un grup informal de dones amb representació parlamentària de formacions polítiques diferents, que malgrat això, i segons alguns grups locals de dones no ha estat gaire actiu. Actualment, aquest grup informal té 36 integrants. En qualsevol cas, a falta d'elements amb què valorar l'impacte real d'ambdues estructures, i degut als canvis organitzatius des de la declaració d'independència de Kosovo i l'aprovació de la nova Constitució el juny de 2008, calen estudis en profunditat sobre l'actual treball parlamentari des d'una perspectiva de gènere. Com reflexió temptativa, s'ha de destacar que si bé formalment el Comitè sobre Drets Humans, Igualtat de Gènere i Persones Desaparegudes està situat en un nivell destacat de l'organigrama parlamentari, no hi ha de moment cap figura que, com a punt focal, connecti el treball entre els diferents comitès, la qual cosa pot ser un obstacle per a la transversalitat. A més, convé tenir

en compte la reflexió majoritària dels grups de dones de la societat civil sobre el desconeixement general entre la classe política sobre el concepte d'incorporació de la perspectiva de gènere (*gender-mainstreaming*) i, en general, l'escassa activitat d'aquest comitè.

Finalment, a nivell del govern central s'han portat a terme iniciatives més extenses que, almenys des del punt de vista formal, poden ser qualificades *a priori* d'estratègiques. Inclouen la transformació de l'Oficina d'Igualtat de Gènere en Agència per a la Igualtat de Gènere el setembre de 2006, incrementant-ne el perfil. Està ubicada dins de l'Oficina del Primer Ministre, dins la qual també hi ha una Oficina Assessora sobre Bona Governança, Drets Humans, Igualtat d'Oportunitats i Gènere. En paral·lel, existeix un consell interministerial sobre igualtat de gènere i punts focals de gènere a sis ministeris, fet que, almenys formalment, facilita la transversalitat. Estructuralment, és analitzat per locals i internacionals, el treball dels quals està vinculat a la promoció de la igualtat de gènere, com un bon organigrama governamental que respon a l'acceptació de l'Executiu de les recomanacions plantejades des dels grups locals de dones, amb suport internacional, davant la manca de coneixements del govern sobre la incorporació de la perspectiva de gènere a les institucions.

Pel que fa a l'Agència per a la Igualtat de Gènere, grups locals de dones adverteixen d'una certa confusió quant al seu mandat i d'una certa inactivitat així com de la seva manca de fons, mentre en destaquen la bona disposició a cooperar amb les organitzacions locals així com a rendir-hi comptes sobre el treball realitzat. Per l'ubicació que té dins l'Oficina del Primer Ministre, l'Agència també s'assenyala com un espai al qual fer *lobby* per influir sobre el Govern.

3. EL PAPER DE LES DONES EN EL PROCÉS DE NEGOCIACIONS SOBRE L'ESTATUS

Dins el paper de les dones en el procés de construcció de pau postbèl·lica a Kosovo, destaca el treball de *lobby* social i polític realitzat al voltant del procés de negociació sobre l'estatus final del territori. Ha estat un procés de *lobby* realitzat sota el paraigües i l'impuls de la Resolució 1325 del Consell de Seguretat de l'ONU, que va ser aprovada l'any 2000 després d'un llarg procés de pressió per part d'organitzacions de dones d'arreu del món, i s'ha convertit en un referent que legitima i sintetitza les demandes sobre la necessitat d'impregnar l'àmbit de la construcció de la pau d'una perspectiva de gènere transformadora. En aquest sentit, la Resolució 1325 sobre Dona, Pau i Seguretat, reconeix la importància de la comprensió dels efectes dels conflictes armats en homes i dones així com la rellevància de crear mecanismes de protecció i de participació d'aquests mecanismes en la construcció de la pau, que per tant contribueix a la promoció de la pau i la seguretat internacional. La Resolució demana també que es tinguin presents les necessitats específiques de dones i nenes en els àmbits d'actuació en les fases postbèl·liques (ex. reassentament, retorn, reintegració, reconstrucció); que es restableixin mesures que recolzin les iniciatives de pau locals de dones i que es promoguin la participació en els mecanismes d'aplicació dels acords de pau; així com mesures per a la protecció i el respecte dels drets humans de dones i nenes.¹¹

¹¹ Resolució 1325 sobre Dona, Pau i Seguretat del Consell de Seguretat de l'ONU (31 d'agost de 2000). Es pot consultar a <http://www.un.org/Docs/scres/2000/sc2000.htm>

D'aquesta manera, i apel·lant a la Resolució 1325, organitzacions de dones de Kosovo i de Sèrbia han portat a terme un procés de treball conjunt encaminat a fer del procés de negociacions de l'estatus un espai més inclusiu i transformador, en el qual dotar de contingut i promoure els "drets oblidats" de les dones en la construcció de la pau. Tot i que el procés negociador va fer fallida (i per tant l'objectiu específic de la campanya que explicarem a continuació també s'ha vist diluït) donant pas a una sortida de declaració unilateral d'independència per part de l'Assemblea de Kosovo l'any 2008 l'horitzó futur de la qual encara és incert, resulta important reflexionar sobre el treball de les organitzacions locals de dones.

El maig de 2006, la Xarxa de Dones de Kosovo (Kosovo Women's Network, KWN, per les sigles en anglès) i la Xarxa de Dones de Negre de Sèrbia, que van començar a cooperar a la dècada dels 90, van crear formalment la Coalició de Dones per la Pau (Women Peace Coalition, WPC, per les sigles en anglès). La WPC va sorgir com una plataforma conjunta els objectius i la missió de la qual són promoure la pau a la regió i la participació de les dones i superar les divisions nacionals ètniques i religioses de la regió. En paral·lel, com objectiu més específic i immediat, es va proposar d'ampliar la representativitat del procés de negociacions sobre l'estatus i de promoure-hi l'adopció de la perspectiva de gènere. Els objectius generals mencionats transcendien l'objectiu específic d'influir en el procés concret de negociacions, la qual cosa ampliava els horitzons de la WPC i deixava la porta oberta a que continués en el temps, més enllà del tancament de la taula de negociacions.

La campanya es va centrar en qüestionar la neutralitat en matèria de gènere del procés de negociacions i en promoure la inclusió a la delegació kosovar d'una persona de consens entre les

organitzacions de Kosovo i de Sèrbia que pogués potenciar la mirada de gènere en les negociacions i així garantir unes bases per la defensa i protecció dels drets de les dones en l'acord resultant i en la construcció del Kosovo futur. En paral·lel, a la delegació negociadora de Sèrbia hi havia una dona, tot i que no responia a una posició de compromís actiu amb l'equitat de gènere. La persona de consens a qui la WPC va donar suport va ser Edita Tahiri, ministra d'Exteriors de les institucions polítiques clandestines kosovars entre 1991 i 2000, enviada especial del líder kosovar Ibrahim Rugova entre 1998 i 2000 i única dona en les negociacions de Rambouillet entre Sèrbia i Kosovo de 1999, que van precedir els bombardeigs de l'OTAN.¹²

Des del camp de l'estudi de la construcció de pau amb perspectiva de gènere, l'elecció d'Edita Tahiri resulta significativa per diversos factors. En primer lloc, per la seva trajectòria política en l'àmbit de la diplomàcia i la seva experiència professional en les negociacions polítiques, dimensió molt valuosa tot i que sovint absent entre les dones que participen en iniciatives formals o paral·leles en el marc dels processos de pau, ja que solen ser figures procedents del camp de la societat civil.

En segon lloc, pel seu compromís explícit amb la promoció dels drets de les dones. En aquest sentit, és important assenyalar que Tahiri va arribar a aquesta posició de compromís amb l'equitat de gènere a través d'una trajectòria personal que partia de posicions inicials de suposada neutralitat i en les quals la bandera principal era la del nacionalisme albanès. Per això, tal com ella reconeix, la

¹² Per a més informació sobre Edita Tahiri, se'n pot consultar el perfil a l'Assemblea de Kosovo, a <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,102,525>.

seva participació en les negociacions de Rambouillet de 1999 no va estar influenciada per la perspectiva de gènere sinó que responia a una agenda i una posició gairebé nacionalista. La seva trajectòria de canvi gradual reflecteix un procés seguit també per altres dones de Kosovo, que es van introduir en l'àmbit social o polític sota el motor de la mobilització nacional, i des del qual van passar a defensar els drets de les dones com fi en si mateix i no subordinat a la causa nacional. D'aquesta manera, en la seva condició de persona promoguda per la campanya de la WPC per la delegació kosovar en les negociacions, Tahiri planteja que la seva participació en aquest darrer procés negociador de 2006-2007 hauria estat qualitativament diferent al de Rambouillet ja que hauria adoptat -diu ella- una agenda i una mirada més inclusiva. Per tot això, el cas de Tahiri il·lustra com la presència de dones en les taules de negociacions en si mateixa no necessàriament és sinònim de canvi substancial d'agendes i perspectives a favor de l'equitat de gènere sinó que requereix d'un compromís actiu amb l'equitat, però il·lustra també com en la pràctica les iniciatives per fer dels processos de pau espais de transformació cap a l'equitat de gènere acostumen a partir de dones compromeses amb la defensa dels seus drets, en aliança o no amb altres actors (Anderlini 2000: 56).

En tercer lloc, la seva elecció era significativa ja que Edita pertanyia al sector de les dones del camp de la política, sector que no sempre ha mantingut relacions fluides amb altres sectors de dones (per exemple, dones de la societat civil). D'aquesta manera, el suport general a la seva persona contribuïa a avançar en la superació de divisions internes i enfortia els moviments i grups de dones com actor amb veu pròpia.

Malgrat el *lobby* de la campanya a les autoritats locals i a la mediació internacional, i fins i tot a l'enviat especial del secretari general de l'ONU per les negociacions sobre l'estatus de Kosovo, Martti Ahtisaari, la campanya de la WPC no va aconseguir l'objectiu concret de fer seure Tahiri a la taula negociadora. Això pot ser degut a factors com, per exemple, el desinterès cap a la perspectiva de gènere per part dels destinataris de la campanya; una certa politització al voltant de la figura de Tahiri com a presidenta d'un partit polític kosovar; i els *temps* tardans de la campanya de la WPC, que va centrar els principals esforços els anys 2006 i 2007, quan les delegacions ja estaven tancades i els mecanismes de rondes de contacte ja estaven en marxa.

No obstant això, la campanya ha estat un èxit des del punt de vista de les seves contribucions al procés d'apoderament local de dones, a la superació de divisions ètniques a la regió, a l'explicitació de les limitacions que envolten la Resolució 1325 per a implementar-la (i per tant contribueix a l'elaboració i concreció de demandes per a la superació de les limitacions), i a la superació de divisions internes de tall sectorial, generacional o personal dins el moviment de dones albaneses de Kosovo, entre altres èxits. En el marc de la campanya, destaca l'acord a què van arribar totes les integrants de la WPC sobre una solució acceptable per a l'estatus futur de Kosovo. Aquest acord es va plasmar en una postura comuna de dones de Sèrbia i de Kosovo a favor de la independència i la integritat territorial de Kosovo com un Estat civil amb un sistema legal funcional. Es reivindicava a més que les necessitats de tots els ciutadans, homes i dones, constituïssin la base de la pau i la seguretat; que totes les institucions rellevants adoptessin un concepte de seguretat humana; i que s'incloguessin les dones en tots els nivells als processos de presa de decisions. D'aquesta manera, la WPC va aconseguir el que

la taula formal de negociacions sobre l'estatus no va poder fer: acordar una solució acceptable per a totes les parts, evidenciant la possibilitat del diàleg i l'acord més enllà dels eixos de divisió externa.

Els objectius més amplis de la WPC (contribució a la pau i l'estabilitat regional, superació de divisions ètniques, religioses, etc.) permeten visualitzar un horitzó encara actiu per a la WPC més enllà de la fi del procés de negociació de l'estatus.

III. CONCLUSIONS

En l'àmbit dels "drets oblidats" a Kosovo, les qüestions vinculades als drets de les dones i la seva participació en totes les esferes de la construcció de pau són de vital importància, no només com un mitjà per a la superació de divisions externes i creació d'un Kosovo més sostenible, sinó com un fi en si mateix, sense el qual els resultats del procés de rehabilitació postbèl·lica hauran de ser qüestionats. El paper de les dones de Kosovo en la construcció de la pau ha estat intens, realitzat des de sectors diferents (comunitats nacionals, sectors professionals, etc.) però recolzat també en l'estratègia del treball en xarxa i les aliances, que han aconseguit transcendir parcialment divisions geogràfiques, comunitàries, generacionals i sectorials. En contrast amb un estereotip internacional que sovint ha simplificat en excés la figura de les dones de Kosovo i sense caure tampoc en la ingenuïtat d'obviar el pes del patriarcat a Kosovo –com en tants altres contextos- i de la presència encara limitada de les organitzacions de dones en el conjunt del context kosovar i del pes encara significatiu de les divisions interètniques, el paper de les dones ha estat molt destacat, convertint-se en un actor amb veu pròpia i amb capacitat d'influència política.

Les demandes plantejades pels diversos sectors de dones mobilitzades a Kosovo situen al centre del debat el paradigma de la seguretat humana, la perspectiva de gènere i els drets humans. Apel·lant a necessitats comunes amb altres sectors de la població així com a necessitats específiques, han defensat una major participació en tots els àmbits de decisió política així com un major compromís d'aquests sectors en la definició d'agendes i prioritats. Àmbits com el de la salut, l'educació o la política són alguns dels sectors en els quals la suposada neutralitat en matèria de gènere en la presa de decisions queda en entredit. En darrera instància, seran els processos d'apoderament local, amb suport internacional, i les polítiques de participació inclusiva i de resposta a la complexitat de necessitats comunes i específiques les que serveixin de ciments a la construcció d'un Kosovo democràtic i inclusiu.

BIBLIOGRAFIA

- Amnesty International. (2004). So does it mean that we have the rights? Protecting the human rights of women and girls trafficked for forced prostitution in Kosovo. London: Amnesty International.
- Asambleja de Kosovo. (2004). Law No. 2004/2 on Gender Equality in Kosovo.
- Cockburn, C. (2002). "Gender, armed conflict and political violence" at Gender and Peacekeeping Training Course. DFID/DFAIT.
- Collaborative Learning Projects and Care. (2006). Has Peacebuilding Made a Difference in Kosovo. Pristina
- Conflict, Security and Development Group. (2003). Review of Peace Operations: A Case for Change. Overall Introduction and Synthesis Report. London: King's College.
- Kosovar Gender Studies Center (2007). Monitoring security in Kosovo from a gender perspective. Pristina.
- Kosova Women's Network. (2007). Monitoring implementation of UNSCR 1325. Pristina.
http://www.womensnetwork.org/pdf/UNSCR1325_Kosovo_Report_FINAL.pdf
- Lyth, A. ed. (2001). Getting it Right? A Gender Approach to UNMIK Administration in Kosovo. Stockholm: Kvinna till Kvinna.
- Anderlini, S. N. (2000). Women at the peace table. Making a difference. UNIFEM.
- Fansworth, N. i Qosaj-Mustafa, A. (2008), Security begins at home: Research to inform the First National Strategy and Action Plan against Domestic Violence in Kosovo, Agency for Gender Equality, Pristina.

- SIDA (2004). Kosovo Gender Analysis. Swedish International Development Agency, Sweden.
- Statistical Office of Kosovo (2006). General Statistics, Kosovo in Figures. At: <www.ks-gov.net/esk>.
- Tahiri, E. and Shukriu, E. (1995). Kosova. The National Report to the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15 September 1995.
- UNFPA. (2006). Gender-based violence in Kosovo
- UNIFEM. Gender profile of the conflict in Kosovo. A: <http://womenwarpeace.org/webfm_send/549>. [Consultat 10.11.2008]
- (2003). The Kosovo Action Plan for the Achievement of Gender Equality.
- (2004). Mujeres, Paz i Seguridad: UNIFEM en Apoyo a la Implementación de la Resolución 1325 del Consejo de Seguridad.
- (2005). Securing the Peace. Guiding the International Community towards Women's Effective Participation throughout Peace Processes.
- United Nations. (1999–2007). Reports of the Secretary-General on the United Interim Administration Mission in Kosovo. At <<http://www.un.org/Docs/sc/>>.
- Villellas, A. i Redondo, G. (2008) An approach to the Kosovo post-war rehabilitation process from a gender perspective. Quaderns de Construcció de Pau, n. 2, gener de 2008. Escola de Cultura de Pau.
- Wareham, R. (2000). No Safe Place: An Assessment on Violence against Women in Kosovo, UNIFEM.

L'EDUCACIÓ A KOSOVO *

El punt de partida d'aquest article és el treball d'Ismet Potera, tècnic de l'Àrea d'Innovació Pedagògica del Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura de Kosovo. L'article repassa l'origen i el conflicte a Kosovo, l'etapa sota el protectorat de Nacions Unides i els seus resultats i impactes sobre la situació actual relacionant aquests períodes històrics amb el món educatiu a Kosovo i l'accés al dret de l'educació per part de la població. Finalment, l'article també recull alguns dels reptes de futur que Kosovo presenta actualment en el terreny de l'educació.

Des de la Lliga dels Drets dels Pobles presentem aquest article recollint i aportant informació partint de l'experiència de 8 anys de treball i cooperació basats en l'educació en valors a diferents centres educatius kosovars. Una tasca duta a terme de manera conjunta i unitària amb l'entitat local Development and Education Association (DEA) i amb l'orientació i el suport incondicional d'Ismet Potera.

I. LA SITUACIÓ ABANS DE LA GUERRA (1989-1998)

1. ANY 1988: SLOBODAN MILOSEVIC ES CONVERTEIX EN PRESIDENT DE LA REPÚBLICA DE SÈRBIA

L'arribada al poder de Slobodan Milosevic, un banquer instruït i un nacionalista feroç, culminava el vell pla dels serbis nacionalistes

* Ismet Potera i la Lliga dels Drets dels Pobles (Rita Huybens, Marta Jané i Carme Ferrer), Maig de 2009

radicals d'expulsar els albanesos kosovars de Kosovo. Es van utilitzar mètodes populistes, es van fer crides a la venjança i les queixes dels serbis de Kosovo i de les altres repúbliques iugoslaves sobre la violació dels seus drets eren constants. Tot això fou orquestrat curosament des dels cercles polítics i militars de Sèrbia, de tal manera que així, van anar preparant-se mentalment per la guerra. Durant els mítings públics portats a terme per tota Sèrbia, i fins i tot a Kosovo, els extremistes serbis exigien les armes per a l'exterminació total dels albanesos. La televisió de Belgrad (TVB) es va convertir en l'eina principal de propaganda dels nacionalistes serbis, que emetia oficialment tot el procés. Aleshores, els albanesos kosovars van començar a pensar seriosament en la impossibilitat de viure sota les ordres de Sèrbia, i fou a la universitat de Pristina on va establir-se una base d'intel·lectuals per a liderar els canvis polítics al país.

2 ANY 1989: S'ABOLEIX L'AUTONOMIA KOSOVAR

La guerra pels canvis en la Constitució iugoslava van començar ja al 1988 amb el desplaçament de líders i d'intel·lectuals albanesos. Segons la Constitució, aprovada al 1974, Kosovo tenia tots els elements d'un estat, com la resta de repúbliques, i fins i tot disposava del seu propi veto al Parlament. Era literalment una república dins d'una república més gran. El 28 de març de 1989, l'Assemblea sèrbia va aprovar diversos canvis en la Constitució per a suprimir moltes de les capacitats i competències polítiques de la província autònoma de Kosovo. Concretament, es va abolir el control en polítiques socials, econòmiques i d'educació, així com també polítiques sobre organitzacions civils, que passaven a estar sota control serbi. Aquests canvis també van implicar una prohibició total de l'ús oficial de la llengua albanesa. Aquesta va ser la raó

principal per que els albanesos van procurar per tots els mitjans restablir la Constitució de 1974. En aquests moments, Kosovo ja no semblava una república, sinó més aviat un municipi o una senzilla unitat administrativa sense capacitats reals de decisió. A partir d'aquest punt, la població kosovar va començar a patir discriminacions, com ara ser expulsada de l'administració pública i del govern local. Paral·lelament, l'aprovació de la nova constitució va anar acompanyada de crides a la guerra contra els albanesos kosovars. Al mateix temps, la població, descontenta amb aquesta nova i retallada Constitució, van organitzar protestes que van ser aturades violentament i que van provocar nombroses víctimes i ferits.

En aquell mateix període de temps, altres repúbliques, anteriorment dins de Iugoslàvia, van reivindicar públicament la seva independència. La política sèrbia responia a aquestes declaracions amb fortes amenaces de guerra envers qualsevol república que intentés separar-se'n. Però finalment, així va succeir, començant per Eslovènia fins al cas més recent de Kosovo.

Al setembre de 1990, la totalitat dels treballadors albanesos i alguns treballadors turcs varen declarar-se en vaga. L'impacte i la incidència de la vaga fou a escala nacional, però seguidament, aquests treballadors van ser expulsats del seus llocs de treball. Els nous directors serbis van obligar a que totes aquelles persones que cerquessin una nova feina signessin una declaració on acceptaven la nova constitució i la reocupació de Kosovo per part de Sèrbia. Per altra banda, les feines s'oferien a serbis, la majoria joves provinents de Sèrbia i posteriorment, també de Bòsnia i Croàcia. Tots els espais públics i laborals, des de l'administració pública, les diverses institucions governamentals fins les fàbriques, van esdevenir espais

dirigits tant sols per població sèrbia. Fins i tot a escoles, en les que tant sols hi treballava professorat albanès, s'hi van destinar i designar nous directors serbis.

3. LES CONSEQÜÈNCIES EN EL CAMP DE L'EDUCACIÓ

a) La segregació entre estudiants

El procés de segregació a les escoles, és a dir, la divisió dels estudiants en funció del seu origen i comunitat, es va iniciar el 14 de març de 1990 amb la publicació d'un decret que imposava l'organització de torns dins dels centres educatius. D'aquesta manera, es separava l'alumnat serbi i l'alumnat albanès. Els primers havien d'assistir a l'escola al matí i els altres, durant la tarda o el vespre, sota vigilància policial. La no acceptació d'aquest decret va fer que més de 15.000 estudiants albanesos, de més de 40 escoles primàries diferents, haguessin de seguir el curs escolar fora de la seva escola habitual.

b) La violència envers estudiants, escoles i facultats

Els ocupants serbis no respectaven els drets humans de la població i en particular, tampoc dels estudiants albanesos. Nombroses situacions recolzen aquesta afirmació.

El 14 de febrer de 1990, a Podujeva, la milícia sèrbia va arrestar a un estudiant pel simple fet de dur una bufanda vermella. El 21 de febrer del mateix any, els militars van exercir el seu poder als carrers de les ciutats i també dins les escoles, amb el propòsit de crear por i pressió mental i psicològica entre la població kosovar. Aquell dia es van bloquejar i tancar les fronteres i les forces policials

van anunciar el toc de queda als carrers de Kosovo. Davant d'aquest fet, milers d'albanesos van sortir a protestar. Aquelles protestes van donar lloc a víctimes, agressions i nombroses detencions.

També a mitjans del mes de març, la milícia sèrbia va irrompre a la Universitat de Pristina per fer fora als estudiants dels seus dormitoris i impedir així, que seguissin amb els seus estudis. No obstant, la població civil va solidaritzar-s'hi i els ciutadans de Pristina que disposaven espai disponible, els van oferir les seves cases i les seves cambres per allotjar-los. Posteriorment, el 24 de març, el Ministeri d'Assumptes Interns de Sèrbia es va apoderar de totes les comissaries de policia de Kosovo i hi va col·locar més de 2.500 oficials procedents de Sèrbia. Tots els mitjans de comunicació estaven ara sota control de funcionaris serbis i per tant, Kosovo es trobava completament aïllat a nivell informatiu. Les úniques fonts fiables i disponibles eren els mitjans de comunicació internacionals.

Durant les vacances d'estiu del 1990, la totalitat d'escoles on s'impartien classes a població albanesa van ser tancades i la gran majoria d'escoles secundàries, més del 90%, també van ser tancades o bé ocupades, més endavant, per refugiats serbis de Bòsnia i de Croàcia. El mes de setembre es va restringir el finançament pels sous dels professors albanesos, i a més a més, els estudiants i els seus professors van començar a rebre i patir la brutalitat militar i policial. El resultat d'aquesta repressió, que va perdurar al llarg de pràcticament una dècada, des del 1990 fins al 1999, va ser els assassinats i desaparicions de fins a 349 professors i personal vinculat a les escoles. S'hi afegeix aquí la xifra de més de 1.500 estudiants d'escoles de primària i secundària, que van ser assassinats durant el curs acadèmic de 1998/99.

c) La censura al sistema educatiu albanès i la prohibició de la identitat albanesa

A principis de l'any 1990, totes les competències del sistema educatiu van ser traspassades a Belgrad. Des d'allà es varen reescriure els nous plans d'estudis per als estudiants albanesos. Uns plans de contingut idèntic al pla d'estudis serbi i per tant, sense cap referència a la cultura o identitat pròpia de Kosovo. Aquests plans d'estudis, inacceptables per a la població local ja que la llengua albanesa era totalment relegada, ser rebutjats unànimement pel professorat, alumnat, pares, mares i institucions educatives. Amb aquesta modificació els estudiants albanesos havien d'aprendre la literatura eslava en lloc d'autors albanesos del renaixement o havien d'aprendre la música de compositors eslaus i l'art d'artistes eslaus en comptes dels de compositors i artistes albanesos. I malgrat que en alguns plans d'estudis, en concret de l'àmbit de la literatura, sí que es van incloure determinats autors albanesos, aquests i les seves obres eren considerades pobres en contingut i de poca qualitat. Fins i tot, els noms albanesos de les escoles van ser substituïts i per altres noms, alguns dels quals eren de figures històriques que havien causat prèviament terror en territoris albanesos.

d) Inici de la xarxa educativa clandestina

Al setembre de 1990 no van començar a treballar totes les escoles, sinó només les escoles primàries sèrbies amb els nous plans educatius. Un cas significatiu va ser el d'una escola de primària a Podujeva anomenada Vëllazërim-Bashkim (Fraternitat-Unitat), un conegut lema socialista. Els 1.740 estudiants albanesos varen ser expulsats i l'escola només va fer les classes per a 153 estudiants

serbis. Aquesta situació es va prolongar fins l'any 1999. Però casos similars a aquest havien succeït també en altres regions, ciutats i pobles de Kosovo, ja que la situació era semblant als centres de secundària i a les universitats, que gairebé totes van ser tancades. Les biblioteques, els gimnasos escolars i altres centres es van clausurar. Havia començat una nova etapa.

Després que totes les institucions i organitzacions del govern fossin ocupades, va començar l'auto-organització de la població. Un dels primers partits polítics que va sorgir fou l'Associació o Lliga Democràtica de Kosovo¹. Aquesta organització guardava més similituds amb els moviments socials que amb un partit polític perfilat i establert. Dins d'aquesta nova organització hi militaven membres de les antigues institucions governamentals, persones que sabien realitzar certes funcions en els camps de l'educació. Així fou com es van començar a organitzar-se a través de branques del partit o van ajudar voluntària i activament als centres educatius.

Les escoles secundàries van començar a admetre estudiants, especialment als mesos entre novembre i gener de 1991, iniciant en aquest període entre 1990 i 1991 la xarxa d'escoles paral·leles. Les classes es portaven a terme a les sales d'estar de les llars, a locals i fins i tot en soterranis. Són nombrosos els casos en els que la policia va maltractar als amos de les cases on hi anaven estudiants. Degut a aquesta repressió, la ubicació de les escoles paral·leles canviava cada any de lloc.

A l'inici, eren moltes les persones que col·laboraven amb el finançament d'aquest sistema clandestí: professorat, directors i

¹ Amb les sigles albaneses LDK i encapçalat per Ibrahim Rugova.

administració. No obstant, la contribució més important va ser la aportada per la diàspora, totes aquelles persones que van haver de marxar i que vivien i treballaven a l'estranger, a l'exili. Després de mobilitzar-se per l'ensenyament, es va crear també el govern a l'exili i aquest va prendre la decisió de comprometre a totes les famílies kosovars a entregar un 3% dels seus ingressos pel manteniment i funcionament de la xarxa d'escoles clandestines. Aquesta contribució s'aplicava a la població kosovar tant de dins com de fora de Kosovo, però eximint a les famílies amb ingressos baixos. En un principi, la recaptació de les donacions era feta manualment, ja que el sistema bancari no funcionava i els diners que venien de fora havien d'entrar il·legalment a través de canals diversos. Més endavant, per tal d'augmentar la seguretat d'aquestes transaccions, un banc de Kosovo, el Dardania Bank, es va establir a la capital albanesa, Tirana, on el govern de l'exili també hi tenia les seves oficines centrals.

Al 1994, tots els municipis havien format ja els seus consells d'educació i consells financers. Els òrgans pedagògics que tractaven amb l'assessorament professional i el control d'escoles també funcionaven activament a tot el país, i fins i tot es va crear l'Associació de Professors Albanesos (AAT), que tenia com a finalitat la lluita i el respecte dels drets del professorat i que posteriorment, es convertiria en una branca del Ministeri d'Educació a l'exili. El Ministeri d'Educació va elaborar i fer pública la llei provisional per a l'educació, on s'hi recollia i es garantia el dret a l'educació sense discriminació. Malgrat que molts albanesos continuaven sent arrestats, maltractats i empresonats a les oficines de seguretat sèrbies, s'havia consolidat definitivament un sistema educatiu i d'organització albanès i paral·lel al poder serbi.

II. EL CONFLICTE ENTRE SÈRBIA I KOSOVO: LA GUERRA DE 1998-1999

1. UN ANY ESCOLAR INTERMITENT

Tot i les greus condicions materials i les freqüents interrupcions, les escoles van intentar funcionar fins i tot durant la guerra. Alguns dels pobles on es concentraven els militars serbis i els pobles que s'havien convertit en zones de conflicte obert entre les Forces Sèrbies i l'Exèrcit d'Alliberació de Kosovo (KLA), ja no estaven habitats. La població emigrava a zones més segures i fins i tot, fugien a l'estranger. En ple context bèl·lic, els estudiants s'havien familiaritzat amb les explosions i els tremolors provocats pels bombardeigs diaris. En aquestes circumstàncies, el dret a l'educació havia passat a un segon pla.

2. DESTRUCCIÓ D'EDIFICIS I EQUIPAMENTS

Les escoles funcionaven però ho feien amb nombrosos problemes i en condicions penoses i de gran precarietat fins al març de 1999. La presència de l'OSCE (Organització per la Seguretat i la Cooperació a Europa) però, va oferir l'esperança a la població civil que la prohibició de les escoles i la necessitat d'escoles clandestines no duraria massa temps més.

Cal recordar que al 1996 es va signar un acord entre Sèrbia i Kosovo que suposava un primer pas per a l'alliberament de les escoles prèviament ocupades. Si bé les forces sèrbies van desocupar-ne algunes seguint l'acord, moltes van ser destruïdes i deixades en pèssimes condicions, i evidentment, la majoria de la documentació pedagògica va desaparèixer. Així doncs, l'acord de

1996 conegut com "acord de 3+3", no va ser mai plenament implementat.

Un problema afegit a la destrucció i crema de centres educatius, fou la destrucció i les destrosses fetes al clavegueram, al drenatge, al subministrament d'aigua i als sistemes de calefacció. Immediatament després de la guerra, moltes donacions es van utilitzar per a reconstruir aquestes estructures i instal·lacions bàsiques de serveis.

III. SITUACIÓ DESPRÉS DEL CONFLICTE: 1999-2008

1. LA POBLACIÓ A KOSOVO

Segons el registre de població de 1981, hi havia 1.226.736 albanesos i 20.949 serbis a Kosovo. Segons el de 1991, a Kosovo hi vivien al voltant de 200.000 serbis i montenegrins. Fins i tot abans de la guerra, els intents de govern serbi per promoure que sectors serbis anessin a viure a Kosovo, havien fallat. Avui en dia, segons una estadística de l'UNMIK (Missió a Kosovo de Nacions Unides), hi ha uns 130.000 serbis que viuen a Kosovo.

En aquesta línia, els registres i les diferents estadístiques existents demostren que la població albanesa és avui el grup majoritari a Kosovo ja que de prop de 2 milions de persones a Kosovo, els kosovars representen més d'un 90% sobre el total. Ho és actualment i també ho fou abans de la guerra. No obstant, el nombre d'estudiants albanesos sí que va disminuir dràsticament durant la guerra. A causa del conflicte, un gran nombre de famílies, degut a les nombroses complicacions econòmiques, als problemes

laborals i de desocupació i les persecucions repressives i policials, van optar per emigrar del país.

2. LA POBLACIÓ A LES ESCOLES

En el camp educatiu, les dades referents poblacionals són prou il·lustratives. Mentre que durant l'any acadèmic 1988/89 hi havia 305.449 estudiants, durant el darrer any acadèmic 1994/95 n'hi havia 27.315.

Les lleis de Kosovo, i en concret la llei educativa, prohibia i prohibeix qualsevol forma de discriminació, garanteix l'ensenyament obligatori als centres d'educació primària, als centres d'educació secundària i l'accés al material escolar gratuït, facilitant i procurant que totes les persones tinguin cobert el dret a l'educació com a pas fonamental per la igualtat entre les persones. Però la realitat ha estat i és, encara, una altra.

Des de la fi de la guerra, el sistema escolar va començar a organitzar-se a partir de la separació entre poblacions i es desenvolupen sistemes d'educació independents i paral·lels; un per a la població kosovar i un altre, en llengua sèrbia, per les comunitats de serbis que resideixen dins de Kosovo. Aquesta dualitat, que encara es manté avui, provoca l'existència de dos programes educatius i la opció que la població sèrbia de Kosovo no accepti els programes d'educació kosovar. Per altra banda, això també genera que el professorat serbi pugui tenir dret a dos salaris: un del govern serbi i l'altre del govern kosovar. I per tant accedeixi a majors recursos i benestar econòmic que els seus homòlegs albanesos, turcs o bosnis.

3. L'AMENANÇA DE LES MINES

La guerra va comportar minar molts camps que encara avui no estan desminats i representen una greu amenaça per la seguretat de la població civil. Quan el juliol de 1999 els militars serbis es van retirar, no van deixar mapes de les regions minades. Això ha provocat que centenars d'infants i adults hagin caigut víctimes de mines a Kosovo. El procés de desminatge ha estat dut a terme per equips especialitzats de la KFOR (sigles angleses de *Kosovo Force*), per les Tropes de Protecció de Kosovo (KTP) i altres organitzacions. L'amenaça és més present a la zona fronterera amb Albània i a les regions on hi van haver enfrontaments.

4. ELS DESPLAÇAMENTS I LES DESAPARICIONS

Durant el període de protectorat sota l'UNMIK, part de les persones desplaçades a causa del conflicte han pogut retornar. Però també resta un bon nombre de persones que no han pogut fer-ho per raons diverses: per la destrucció total de les seves llars, per la ocupació per part d'altres persones dels seus habitatges i en la majoria d'ocasions, per la manca i inexistència de documents de propietat.

Durant la guerra es van expulsar més d'un milió d'albanesos. El món sencer va informar del retorn, qualificat pels mitjans de comunicació de bíblic, d'albanesos a Kosovo després de la guerra, el juliol de 1999. Però la majoria d'ells no van trobar les seves propietats ni tampoc els seus familiars desapareguts. Les desaparicions representen un altre dels problemes més importants i dramàtics que les famílies han d'encarar. Per altra banda, moltes famílies sèrbies, especialment les que havien tingut algun membre inscrit a les forces militars o paramilitars, van fugir a Sèrbia. Algunes de les seves

propietats es van demolir fins que KFOR les va prendre sota la seva protecció. Segons les estadístiques, molts serbis han retornat novament a Kosovo, però la majoria ha venut les seves propietats al govern Kosovo i segueixen residint a Sèrbia.

Després del final de la guerra, a l'estiu 1999, es va iniciar immediatament la reconstrucció de cases, escoles i altres institucions, gràcies a l'ajuda de les ong i organitzacions internacionals. Els ingressos i el suport econòmic dels albanesos que vivien i treballaven a l'estranger també va ser una font de recursos molt destacada.

IV EL PROJECTE DE COOPERACIÓ “MY GREEN COUNTRY”

1. CONTEXT SOCIAL

Al 1999, just després de la fi del conflicte i d'una visita a Kosovo, la Lliga dels Drets dels Pobles va iniciar els primers contactes amb el sindicat SBASHK (Sindicat per l'Educació, la Ciència i la Cultura) i l'ong DEA (Development and Education Association), creada i composta per mestres i reconeguda per les Nacions Unides a través de la UNMIK. Els contactes van consolidar-se i materialitzar-se a l'octubre del 2000 amb la visita de representants del sindicat i de DEA a la nostra ciutat, a Sabadell, convidats per l'Ajuntament i la pròpia Lliga, amb la col·laboració de la Fundació Sabadell Solidari.

2. EL PROJECTE MY GREEN COUNTRY

Tenint en compte el recent conflicte i l'aportació que podia fer l'entitat, l'objectiu principal del projecte “My Green Country” que va

desenvolupar-se a partir d'aquells primers contactes, es basava en l'educació en valors partint del respecte, l'atenció i la cura de l'entorn mediambiental per part de la població escolar. Degut a les circumstàncies de postguerra i les experiències traumàtiques de molts nens i nenes, es va iniciar aquesta educació en el camp mediambiental amb la finalitat d'oferir una idea d'un futur més esperançador a partir dels valors del respecte, la tolerància, la diversitat, la responsabilitat, el compartir... Tots ells aplicats i relacionats en un primer moment amb la natura i l'entorn comú per a totes les comunitats presents al territori, però amb l'esperança que en un futur, aquests valors es vincuessin a les persones d'altres ètnies.

Des de bon principi, Ismet Potera va recolzar el projecte i va treballar estretament amb la Lliga dels Drets dels Pobles i amb DEA. Als inicis del projecte, Ismet Potera treballava al Ministeri de Medi Ambient i liderava l'àmbit de l'educació mediambiental i la conscienciació del sector educatiu. La seva tasca es va focalitzar en les escoles i en el professorat. Tenint en compte l'estructura per edats de la població, i especialment el fet que pràcticament un quart de la població kosovar es trobava en edat d'estudiar en un centre educatiu, es va apostar per fomentar l'educació mediambiental dels estudiants per així, de retruc, arribar també a les famílies.

Ismet Potera havia participat activament en molts cursos formatius i diverses visites d'estudis organitzades entorn a la protecció del medi ambient. Des de la Lliga dels Drets dels Pobles, el projecte "My Green Country" va semblar la millor idea i opció per a incrementar la sensibilitat envers la cura del medi ambient i la necessitat de fomentar l'educació mediambiental. Des del sector de l'educació es va elaborar un pla de formació dirigit als mestres clarament enfocat

en aquesta línia. Els assistents eren professors principalment de biologia, química i geografia. El grup era bastant heterogeni i representatiu de totes les regions i diverses nacionalitats i ètnies de Kosovo, ja que hi van participar albanesos, turcs i bosnians. Malauradament, els mestres serbis no varen acceptar la invitació d'integrar-se al grup.

Al maig 2002 es va organitzar el primer seminari de formació, coordinat per DEA i desenvolupat i presentat per Ismet Potera i amb la participació d'unes quaranta escoles de tot el territori kosovar. Val a dir que donades les dificultats de transport i les condicions precàries de treball de la majoria de mestres, el seminari fou tot un èxit. Aquesta formació formava part del treball de conscienciació prèvia per part dels membres de DEA, per tal de motivar el professorat a tirar endavant el projecte. Des d'aquell moment, cada any es va organitzar una nova edició d'aquesta formació fins l'any 2007, consolidant i ampliant els coneixements dels participants i aprofundint en els continguts tractats.

Des del principi, els professors implicats varen manifestar el seu entusiasme. Cal recordar que la protecció del medi ambient era un tema força abandonat i menystingut a Kosovo i per tant, la necessitat d'actuació en aquest camp era molt gran. Si bé les famílies tendeixen a tenir cura de les llars i jardins, no es té el costum ni l'hàbit de tenir cura dels espais públics i comuns, i en aquest context, l'Estat tampoc no havia actuat per a millorar aquesta situació. Així doncs, el projecte va ser molt ben acollit.

3. LA IMPORTANT IMPLICACIÓ DE LES ESCOLES I DEL PROFESSORAT

Després de cada fase de formació del projecte, els professors es comprometien a implementar algunes activitats concretes en les seves respectives escoles: havien d'identificar problemes o mancances ambientals, fomentar gradualment aquesta sensibilitat envers el medi ambient i organitzar actuacions correctives als respectius centres educatius. No tots els mestres varen participar i transmetre el seu aprenentatge en igual mesura i incidència, cosa que es va detectar en les visites de seguiment a les escoles i amb les entrevistes amb l'alumnat i mestres. No obstant, es destacava l'entusiasme entre els alumnes per a participar directament i ser protagonistes de la millora del seu entorn escolar. En les escoles implicades es varen crear els anomenats "eco-groups", liderats pels alumnes que realitzaven activitats relacionades amb el medi ambient a les seves escoles. Es varen redactar articles, cartes i revistes explicant les accions empreses i com, de manera senzilla i eficaç, és possible contribuir i cuidar l'entorn de l'escola.

4. EL PAPER DE LA ADMINISTRACIÓ PÚBLICA LOCAL

El nivell d'implicació de les institucions públiques no va ser suficientment satisfactori. La majoria de les activitats es varen desenvolupar dins les escoles i no a fora. El Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura donava suport moral i apreciava la iniciativa i al Pla de formació engegat, però poder recolzar-lo econòmicament per tal de comprometre l'entorn familiar dels alumnes. És rellevant constatar que la preocupació pel medi ambient a Kosovo encara és poca, no desperta massa interès i malauradament, no forma part de les prioritats educatives actuals.

No obstant, malgrat totes les dificultats encarades, el projecte aconseguí el reconeixement del treball i l'esforç dels mestres implicats. Ara per ara, prop d'una trentena de mestres són formadors reconeguts pel Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura de Kosovo a través d'una acreditació oficial. Tots els participants tenen el seu certificat de formadors entregat per la Administració, ja que varen ser signats pels representants del Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura. Bona part d'aquests professors i professores continuen avui la seva tasca en les seves escoles, liderant activitats i formant a altres mestres, amb un elevat compromís personal, però sense recolzament econòmic. Actualment, l'entitat implicada i l'equip de docents estan treballant per a obtenir un major suport per part de l'Administració, convençuts que el seu treball ha de continuar- tant dins com fora de dels centres educatius- i que resulta imprescindible per a construir una societat més justa a través del respecte i la protecció del entorn. Val a dir que també s'estan fent esforços per incloure docents de les comunitats sèrbies amb contactes puntuals. Si bé encara és difícil iniciar aquests processos, es pretén establir contactes freqüents i estables.

Seguint la temporització marcada, el projecte My Green Country havia de finalitzar amb la independència de Kosovo, a finals de 2007. El resultat ha estat la satisfacció d'haver format directament uns 40 mestres, tot i les dificultats i amb poc suport del Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura. No obstant, avui tenim el compromís de la seva implicació i responsabilitat en la motivació d'aquests mestres, en la educació dels infants i continuïtat de la formació i d'aquesta tasca de sensibilització en les seves respectives escoles.

V BALANÇ DEL PERÍODE SOTA EL PROTECTORAT DE LA UNMIK

Després de 10 anys, Kosovo ha assolit una quotidianitat més normalitzada per a la seva població civil. Durant el llarg període de postguerra, que es podria emmarcar des de la fi del conflicte l'any 1999 fins la recent declaració d'independència de Sèrbia el passat 2008, les administracions i les institucions locals sota la supervisió de la UNMIK, s'han pogut desenvolupar, tot i fer-ho a un ritme lent i irregular i amb la necessitat de consolidar-se amb l'experiència. Al mateix temps, també s'han generat nombrosos esforços encaminats a reconstruir una nova societat civil democràtica.

El dia a dia de la població kosovar en molts pobles i ciutats del país cada cop està més estabilitzada, per bé que es fa evident la necessitat de majors recursos i inversions públics en diversos àmbits, com ara les infraestructures per a la canalització d'aigua potable, per a la construcció de millors vies i canals de comunicació o la dotació d'una bona xarxa de serveis públics. Tots ells són encara queden reptes pendents per superar.

Pel que fa a l'àmbit educatiu, la tasca de cooperació internacional feta sobre el territori al llarg de 8 anys ha permès copsar una evolució en aquest camp d'ençà de la fi del conflicte. Si bé la situació tendeix a la millora, gràcies a actuacions com la construcció de nous centres educatius, malauradament, encara avui hi ha greus problemes que dificulten l'accés i el dret a l'educació entre els joves i infants. Es destaquen seguidament els més rellevants.

a) Manca d'escoles i massificació d'estudiants

El creixement demogràfic de la població es manté força elevat a Kosovo. A més, encara hi ha importants migracions internes des de les petites viles i pobles cap a les ciutats, que avui no són comptabilitzades estadísticament.

Aquesta situació provoca que, sobretot a les ciutats, el nombre d'estudiants per escola sigui significativament elevat, i per tant, també ho sigui la demanda i el nombre d'equipaments i recursos necessaris per atendre aquesta població escolar. Però degut a la manca de recursos i finançament, la majoria d'aquestes escoles es troben massificades. Si bé, hi ha noves escoles i nous centres educatius construïts, encara s'està lluny d'assolir el nivell bàsic d'escoles amb un únic torn de classes. Molts centres i instal·lacions educatives presenten deficiències importants ja que es troben força deteriorats, sense un servei freqüent de manteniment i amb una clara mancança de espais com biblioteques escolars, poliesportius, laboratoris o equipaments amb noves tecnologies, entre d'altres aspectes.

b) Els torns

Degut a la massificació d'alumnat a les aules, es fa necessari que els centres educatius s'organitzin en diversos torns per poder atendre a tota la població escolar. Aquesta és una realitat que es fa palesa principalment a les ciutats. A Pristina, s'hi troben escoles amb més de 3.000 estudiants. Molts centres educatius s'organitzen entre dos i tres torns escolars, de matí, migdia i vespre. Aquesta situació provoca que molts nens i nenes hagin d'estudiar en barracons o en aules on la falta d'espai, de materials i les males

condicions són més que evidents. Per altra banda, aquesta saturació obliga a escurçar les hores lectives de l'alumnat, ja que la durada de les classes és tan sols de 35 o 40 minuts i a la ràtio per aula sol ser de 32 alumnes. Aquesta situació perjudica directament l'alumnat i el seu dret a l'educació ja que no hi ha cap facilitat ni mitjans per fer un seguiment personalitzat als infants i joves ni tampoc poden rebre prou atenció per part del professorat. A nivell psicològic, tampoc no existeix cap suport pel problemàtiques derivades del conflicte.

c) Formació del professorat

Bona part del professorat són persones d'edats ja adultes, sovint provinents de les xarxes clandestines d'educació kosovar sorgides durant l'abolició de l'autonomia. És doncs, un col·lectiu d'edat avançada i amb una formació i una pràctica professional procedent de l'antic model socialista i per tant, poc renovada i actualitzada. Sovint, els recursos i els materials pedagògics del professorat són antics i obsolets. Degut a la falta de recursos i de renovació, hi ha poques eines, metodologies o tècniques pedagògiques innovadores. En aquest sentit, nous aspectes com el desenvolupament tecnològic o l'increment de la informació en el camp de les TIC, fan sorgir la necessitat de la formació contínua entre els docents que actualment no es dona.

d) Manca de nou professorat qualificat i manca de relleu generacional

Molts estudiants joves inicien els seus estudis a la facultat d'educació. No obstant, degut a la poca valoració social de la professió, també dins de la universitat, la qualitat educativa rebuda entre els futurs professors i professores no es pot qualificar massa

positivament. Això afecta directament al nivell dels estudis rebut en l'educació superior, i en un futur, a la qualitat de l'ensenyament i la docència que aquests nous docents impartiran.

e) Salaris baixos

Donat que la professió de mestre no és prou valorada socialment, els salaris són baixos, així com també la motivació per treballar en el món educatiu i la implicació amb l'escola i els alumnes. Si bé el professorat inicia la seva tasca, també són moltes les persones que opten per ocupar un segon lloc de treball o bé deixar la docència en favor d'altres feines i professions més ben remunerades.

Totes aquestes problemàtiques, la manca de recursos en el camp educatiu, la massificació d'alumnat o la poca renovació i valorització dels professionals docents, són indicadors que el sistema educatiu kosovar té greus mancances que dificulten l'exercici del dret a l'educació i que proporcionen una educació precària i deficitària per a les noves generacions de la població kosovar.

VI ELS REPTES DEL FUTUR

El 17 de febrer de 2008, Kosovo, en cooperació amb els EUA, la UE i OTAN, va declarar la seva independència de Sèrbia. Al llarg d'aquest any, prop de 60 països, la majoria membres de la Unió Europea, han reconegut el nou estatus de la nació albanos-kosovar i han obert diverses ambaixades internacionals. També destacades institucions, com el Consell d'Europa, compten ja una oficina a Pristina.

També en aquest any, es va elaborar la constitució de la recent República de Kosovo. Una legislació on els drets dels ciutadans es troben contemplats i previstos en aquesta constitució, i el dret a l'educació és un dels drets fonamentals.

A l'inici del nou estat kosovar, totes les lleis aprovades per l'Assemblea són supervisades per agents internacionals, com la missió europea EULEX, que té la finalitat de dirigir la implementació de les lleis i ordenances. Aquests organismes internacionals vetllen perquè cap llei passi per l'Assemblea si conté el més mínim signe o possibilitat de discriminació envers a qualsevol ètnia del territori. En aquest sentit, la llei educativa elaborada per l'Assemblea kosovar exposa clarament que els centres d'educació primària i secundària del país han de ser accessibles i estar disponibles a qualsevol persona, sense cap tipus de discriminació.

Tant l'educació elemental com la secundària són totalment públiques, gratuïtes i lliures de taxes. També els llibres de text dels diferents nivells de l'educació obligatòria són gratuïts per tots els estudiants. Des de l'any 2000, es promouen i es desenvolupen projectes i estudis educatius a través de la Ministeri d'Educació, Ciència i Cultura kosovar (MEST) i la UNMIK. Com a fet renovador, destaca que progressivament, s'ha aconseguit incloure la temàtica mediambiental com una assignatura opcional a les escoles.

Però malgrat aquest marc legal, generalment positiu, per l'accés de totes les persones a l'educació obligatòria, Kosovo es troba ara per ara en un procés de reformes en l'àmbit educatiu. Com s'apuntava anteriorment, cal fer front a diverses problemàtiques com ara la formació i la renovació del professorat, l'augment de nous docents, l'obtenció de majors recursos per a la creació de nous equipaments i

millores en les infraestructures educatives existents i sobretot, més mitjans per disminuir la massificació i els torns escolars. Encarar i resoldre aquestes mancances suposen importants reptes que cal superar.

Entre les propostes i reformes desenvolupades recentment que contribueixen a superar aquestes debilitats actuals, hi ha la creació i construcció de nous equipaments, més contractació de professionals, cada vegada més ben formats. Es constata que cada any, milers de professors s'involucren i participen en entrenaments i formació en el camp educatiu. Aquest fet reflexa la necessitat, i també la demanda persistent, de més formació i recursos encarats a diverses disciplines, però especialment en el camp de les TIC, les ciències i el medi ambient. A nivell legal i acreditatiu, també es fa necessari la creació d'una agència d'acreditació, la qual pugui assessorar la formació i la pràctica del professorat a les aules.

Però per a un desenvolupament més profund i eficient, és imprescindible tenir en compte i assolir la integració de la comunitat sèrbia dins el sistema educatiu de Kosovo. Aquest és probablement, un dels reptes més importants. La recuperació d'una societat unificada i cohesionada socialment, que superi la fractura que va provocar el conflicte entre les dues comunitats majoritàries, ha de ser possible a través de les generacions més joves. En aquest sentit, la institució escolar pot ser un bon entorn per a poder fer els primers passos cap a la reconciliació i la unificació de les dues comunitats antigament enfrontades i, malauradament, encara avui separades.

Des de fa un any, Kosovo compta amb un Govern legalment constituït, una Assemblea, una constitució, una policia, unes forces

armades i un sistema judicial. Per primer cop, els ciutadans kosovars experimenten la joia de ser lliures. S'està vivint un procés de desenvolupament on la ciutadania té reconeguts els drets a l'educació, a la llibertat d'expressió i la llibertat de moviment. Però com a nou país, són també presents els problemes laborals, les disputes derivades dels conflictes urbanístics i de propietat sobre terrenys i parcel·les, la manca de recursos o l'educació general, i l'educació mediambiental, en particular. Però per sobre de tot, l'assoliment de la integració i de la cohesió interna esdevé el gran repte per superar definitivament un conflicte que 10 anys enrere va separar i enfrontar les diverses ètnies del país.

Per sort, Kosovo està canviant.

I. INTRODUCCIÓ

El passat 17 de febrer del 2008 va produir-se la declaració d'independència per part del govern de Kosovo, amb la reacció dividida per part de la comunitat internacional enfront al que, a primera vista, suposa un veritable repte diplomàtic i legal. La regió de Kosovo posseeix una història recent carregada de conflictes interètnics, violència i pèrdua d'estructura, que ha conduït a una situació de veritable col·lapse del teixit social i que ha deixat ferides difícilment recuperables.

La regió es troba en un estat de permanent desemparament en molts aspectes i les principals institucions, organismes i organitzacions que operen en ella reflecteixen aquest fet, en moltes ocasions, amb una important falta de coordinació.

Kosovo té un caràcter regional molt peculiar ja que els seus 2.153.139 habitants repartits en una superfície d'aproximadament 10.900 quilòmetres quadrats és capaç de generar fets històrics de gran importància per tot el continent europeu. Hi ha autors que parlen de la seva importància geoestratègica i dels interessos generats durant la dissolució de Iugoslàvia, però el cert és que en aquesta zona d'Europa conflueixen aspectes socials, ètnics i

* Francesc Octavio Mata, ortopeda clínic i cooperant de l'Associació d'Amputats Sant Jordi

* Article traduït de l'original en castellà per Sílvia Llimós

religiosos que la converteixen en una zona difícil pel que fa als projectes de desenvolupament.

En els programes de desenvolupament aplicats a la zona i generalment gestionats tant per les Nacions Unides com per organitzacions europees (OSCE) i d'altres organismes públics i organitzacions no governamentals, en els anys posteriors al conflicte de 1999 s'han aplicat solucions sectorials de gran importància que no han aconseguit vertebrar una xarxa sobre les principals línies estratègiques. Així doncs, en àmbits com l'educació, la justícia, el control policial i la salut, s'han aconseguit avenços irregulars i, en certs casos, els resultats han estat més aviat pobres.

En el present article ens centrarem en el terreny de la salut, intentant fer un esbós de quina és la situació general de la regió, per després concentrar-nos en una de les seves especialitats, la rehabilitació, que afecta a un col·lectiu important a Kosovo: els discapacitats. Per això hem de conèixer la història recent de la regió en aquest àmbit, per tal d'entendre en quines condicions es troba l'estat actual de les coses i, a partir d'aquest fet, arribar a una sèrie de conclusions.

II. ELS INDICADORS BÀSICS

Per començar hem d'aclarir que existeixen diversos estudis centrats en estadístiques poblacionals i de salut a Kosovo però amb un problema comú: la majoria d'indicadors internacionals es basen en estudis nacionals de Sèrbia, i engloben Kosovo com una de les seves regions, fet que comporta que certs paràmetres siguin de difícil anàlisi. D'altra banda, els estudis realitzats de manera més

concreta a la regió de forma exclusiva, tenen un marcat caràcter polític, cultural, de reafirmació nacional o d'interessos diversos. Per tant, podem afirmar que en cap regió europea es dóna, com a Kosovo, una manca de dades actualitzades i independents en el terreny de l'estadística de població. A més a més, moltes de les mostres recollides provenen del cens de 1991, cens molt anterior a la guerra, per la qual cosa la seva fiabilitat és més que dubtosa.

Aquest fet, molt comú en països en vies de desenvolupament, complica en gran mesura la planificació o estudi epidemiològic en salut, i planteja problemes d'identificació i seguiment de les diferents afeccions.

Com a partida, hem de dir que Kosovo posseeix una densitat de població d'uns 197 hab./Km² i una homogeneïtat bastant marcada pel que fa a la diversitat social i ètnica, amb un percentatge del 92% d'albanesos, el 5,3% de serbis i el 2,7% per la resta d'ètnies i grups.

També és important conèixer la seva piràmide de població, en la que existeix una morfologia típica de societat jove, amb una moderada asimetria en la població jove de domini masculí i que s'inverteix amb l'augment de l'edat. Les dades reflecteixen que entre els 0 i els 14 anys hi ha un 33% de la població, entre els 15 i els 16 anys un 61% de la població i els majors de 65 anys suposen un 6%.

En relació al context europeu es tracta d'una piràmide jove, amb més similituds a un país sud-americà que no pas a un país centreeuropeu.

Més enllà d'aquestes dades també les estadístiques vitals apunten indicadors interessants, com l'esperança de vida en néixer, lleugerament inferior a la dels països de l'entorn (71 anys en les dones i 67 en els homes).

Quan estudiem els indicadors de mortalitat i de natalitat observem comportaments de paral·lelisme entre tots dos, signe inequívoc que existeix un comportament tradicional i que no s'ha produït cap revolució demogràfica.

Existeixen mostres que criden enormement l'atenció i que són dignes de ser analitzades a fons, com la gran diferència entre les morts infantils entre nens i nenes.

En aquest ordre de coses els estudis epidemiològics són molt estranys i, de fet, els organismes internacionals tenen seriosos problemes per a reunir dades fiables sobre determinades patologies. Existeixen plans específics de molt bona qualitat, i amb estudis molt fiables, com és el cas del programa de control de la SIDA, per part del PNUD, però són accions en temes concrets que, desgraciadament, no progressen en àmbits majors.

La situació sanitària a la zona pel que fa als equipaments és molt centralista amb una concentració de serveis i equips a la capital i un cert abandonament de les zones perifèriques tot i que, tenint en compte les dimensions de la regió, pot ser una bona estratègia. La salut es divideix en pública i privada i tenim dos sistemes paral·lels de tractament depenent de la ètnia de la que parlem. En general, els serveis públics han rebut la majoria dels ajuts de programes internacionals, i els equips acostumen a venir de les campanyes d'ajut realitzades durant la guerra. Teòricament, en cada regió

administrativa del país (divisió territorial), existeix un hospital de referència local de nivell II, i a la capital, Pristina, tenim un hospital de referència de nivell III. Aquest fet no sempre es compleix i, en certes ocasions, respon més a una declaració d'intencions que no pas a una realitat. De fet, els hospitals a Kosovo estan molt necessitats d'equip humà qualificat i hi ha casos en els que existeix un equipament més o menys digne però sense el personal adequat per al seu ús.

També existeix un sistema de salut privat, en el que es pot tenir accés a l'atenció mèdica mitjana, però en aquest cas no trobarem cap hospital de referència a la regió, i es tracta de consultes de medicina general i d'especialitats, però sense capacitat per a grans cirurgies.

El cas dels sistemes paral·lels és molt interessant, doncs la majoria albanesa de Kosovo assisteix a la salut pública que li aporta l'Estat, amb totes les seves carències, mentre que la minoria sèrbia, acut als centres ubicats als assentaments serbis o bé es desplaça directament a Belgrad o a qualsevol altre punt de Sèrbia per ser atesos allà, també com a salut pública.

És cert que, oficialment, existeix la possibilitat de ser tractat a Kosovo per part d'ambdós sistemes i independentment de la procedència ètnica, però la realitat del dia a dia és que una immensa majoria de la població segueix aquestes pautes.

En el marc de la salut, ens centrarem en la rehabilitació, que és l'objecte del nostre estudi a la zona així com la nostra especialitat clínica.

Segons dades de professionals de la salut de la zona, així com de diverses ONGs locals, la rehabilitació es realitza en exclusiva a Pristina, en un centre públic amb atenció a tota la casuística produïda al país. També a la capital existeix l'únic centre de fabricació d'òrtesi i pròtesis, que depèn de l'Estat i que té una capacitat limitada de producció.

Segons les nostres dades, existeix un percentatge molt elevat de pacients que no reben atenció clínica ni rehabilitació en tot el territori kosovar, de fet, el servei de fisioteràpia "oficial" atén a un percentatge de pacients molt limitat. Sobre el terreny, existeix una entitat local, Handikos, que tracta a certs grups patològics, fonamentalment lesionats, amputats i afectats per seqüeles víriques (com poliomielitis, meningitis, etc.) així com malalties neurològiques i neuromusculars, especialment en afectació pediàtrica. L'entitat no és governamental i depèn de donacions externes, fet pel qual els serveis pateixen d'una carència important.

III. EL PAPER DE L'AJUT INTERNACIONAL

L'ajut internacional a Kosovo, dins l'àmbit sanitari, va desenvolupar una activitat febril durant el període immediatament posterior a la guerra. Concretament, es pot dir que la presència d'organismes internacionals i d'ONGs va ser massiu. En l'àmbit de la salut, la gran majoria d'organitzacions internacionals del sector van tenir presència a la zona. És important tenir en compte que aquesta presència va tenir una data de caducitat que podríem establir en uns dos o tres anys. De fet, la retirada va ser progressiva i directament proporcional al desenvolupament de les hostilitats. Si bé és cert que les actuacions van respondre en gran mesura a

actuacions d'emergència i humanitàries, les pautes per establir desenvolupament i, en aquest cas, estructures mínimes d'atenció als pacients, no van quedar resoltes.

En el cas concret de l'atenció a la discapacitat, es va treballar sobre estructures antigues del sistema iugoslau en les que la majoria de professionals eren procedents de Belgrad o d'altres repúbliques de la federació, fet pel qual, en un termini molt curt de temps, va fer-se evident que la situació era d'incapacitat funcional per falta de professionals (metges, infermeres, fisioterapeutes, ortopedes, etc.).

A Pristina es va centralitzar la feina de diverses organitzacions que treballen l'ortopèdia i la rehabilitació, expatriant personal a la zona i desenvolupant un pla de formació d'atenció a pacients amb la finalitat de, amb el temps, transferir aquesta feina. L'últim d'aquests projectes va abandonar la zona l'any 2004, deixant les estructures en mans locals. Un bon exemple n'és el taller d'ortopèdia existent a la capital, que ha mantingut l'estructura i maquinària, però que presenta seriosos problemes de viabilitat.

En resum, la conclusió seria que les actuacions d'organitzacions no governamentals a la zona van tenir un paper important en el moment del conflicte i que l'acció d'ajut va funcionar per una entrada massiva de recursos (va existir un pressupost europeu exclusiu per aquesta causa, el Programa ECHO), però pel que fa als plantejaments de desenvolupament, en l'àmbit sanitari, els plans han tingut un impacte i, sobretot una viabilitat, molt limitada.

Pel que fa als organismes internacionals de desenvolupament, hem de dir que han aportat programes en l'àmbit sanitari amb certa coherència, com l'anteriorment mencionat programa de la SIDA, o

el de la salut de la dona, en el que s'han cobert pràcticament la totalitat dels objectius i s'han desenvolupat programes i estudis epidemiològics de qualitat. Potser el problema està en el fet que l'atenció sanitària no ha estat avaluada en el seu conjunt i s'han prioritzat uns temes determinats enfront d'uns altres, amb les seves conseqüents llacunes i buits. En aquest sentit, es podria dir que Kosovo té una quantitat d'habitants que el fan assequible des del punt de vista de la gestió, però que fa molt difícil establir on està el límit pel que fa a la dispersió geogràfica dels recursos. Les dificultats climàtiques de transport, especialment a l'hivern, són factors importants a tenir en compte a l'hora de dissenyar plans d'atenció.

Un últim tema important és analitzar el paper que ha tingut i està tenint el govern de Kosovo en tot això. En un principi, les actuacions d'urgència i fins i tot les de rehabilitació, van ser assumides d'una forma desorganitzada per les diferents delegacions militars de la KFOR a la regió. No és estrany trobar arreu del territori pacients que van ser orteritzats o protetitzats per unitats italianes, americanes, alemanyes o espanyoles. El que passa és que en tot el procés es produeix una delegació de poders a un govern provisional, al qual es dota d'un paper que, d'altra banda, no té cap validesa legal. I en aquest sentit, també entra la sanitat. De fet, en l'actualitat, el principal agent que incompleix les seves obligacions d'atenció a la comunitat de discapacitats és el propi govern. Per tant, l'entorn de la cooperació, en l'àmbit de la salut es troba terriblement pervertit pel fet que es produeixen col·laboracions intergovernamentals (com podria ser el cas del govern italià o el finlandès amb el kosovar) per tal de pagar la rehabilitació de pacients, però que en el fons és realitzat per una ONG local, que rep aquests fons per a efectuar aquest servei. Es tracta d'una veritable cessió de responsabilitats, més encara quan, en l'actualitat, el propi govern kosovar ha

incomplert el seu compromís i no ha pagat la seva part anual del pressupost (que, a més a més, correspon a un 10% del total).

És molt significatiu que, en aquest procés, el govern de Kosovo només tingui el compromís d'aportar una petita part de la quantitat total del pressupost per l'ajut als discapacitats i que sigui precisament ell el que violi aquest acord incomplint el seu pagament. Aquest fet és molt comú a la regió on es produeix una gran entrada de recursos econòmics externs i existeix una inèrcia de dependència externa.

En resum, la cooperació té línies de feina estratègiques que no sempre s'adeqüen a la realitat de l'entorn i la falta evident d'intercanvi entre els agents que treballen a la zona, està deixant grans espais sense atenció. D'altra banda, existeix un gran malbaratament de recursos per duplicitat d'inversió o per mala objectivació dels mateixos.

IV. LA REALITAT DELS AFECTATS

La reconeguda publicació internacional *Landmines Monitor Report*, al seu informe sobre Kosovo de l'any 2007, reconeix que segueixen existint accidents i episodis de morts i mutilacions per explosions de mines i UXOs¹ a la regió de Kosovo. De fet, el nombre d'afectats ha anat disminuït progressivament durant el temps, com era d'esperar, però el que no ha millorat ha estat l'equipament ni tampoc les estructures necessàries per atendre a aquestes persones. Basant-se en la mateixa font, els serveis d'urgència d'atenció primària estan

¹ En anglès "Unexploded ordnance", armament sense explotar.

més o menys garantits tot i que la capacitat dels mateixos és bastant discutible. El que, evidentment, no existeix és un sistema de tractament dels pacients que ja han sofert una lesió o una mutilació greu i que necessiten un seguiment i una rehabilitació, així com un ajut amb l'òrtesi o la pròtesi per tal de recuperar la seva vida quotidiana.

Segons dades de les nostres observacions sobre el terreny, existeix un nombre elevat de pacients que estan realitzant la seva vida gràcies a pròtesis que van rebre durant la guerra o els dos anys següents, i que van aprofitar-se de la presència internacional. En d'altres ocasions, existeix un nombre elevat de persones que es beneficien de la diàspora albanesa per tal de poder pagar-se les seves pròtesis i tractaments (entre els que incloem intervencions quirúrgiques que després no poden tenir seguiment a Kosovo) en d'altres països.

Curiosament, el servei d'ortopèdia instaurat a Pristina, amb aportació d'ajut internacional entre els anys 1999 i 2004, no és acceptat pels kosovars i la seva percepció n'és força negativa. Els arguments que aporten és que els productes que s'hi realitzen són d'una qualitat pèssima i d'un cost força elevat.

La nostra impressió és que les pròtesis i òrtesis fabricades a Pristina tenen un nivell molt bàsic i, en moltes ocasions, presenten problemes seriosos d'adaptació al pacient, fet que ha ajudat a crear una situació de desconfiança i refús. També és cert que el centre està gestionat per la sanitat pública i que l'elevada corrupció, així com els interessos i favoritismes de determinats grups han empitjorat encara més aquesta percepció.

En entrevistes amb ex-personal expatriat en el mateix taller durant els anys 2002 i 2003, es posa de manifest que tot el personal era albanès, mentre que els antics tècnics experts que hi treballaven eren serbis de l'antic sistema.

A tot això hi hem de sumar que les persones amputades per mina, segons un compromís internacional assumit pel govern de Kosovo, tenen una pensió i se'ls paga la pròtesis que els permetrà tornar a caminar. La realitat és que la qualitat d'aquestes pròtesis, fabricades a Pristina, és molt baixa fet pel qual moltes persones acaben pagant en un altre país per poder acabar de rehabilitar-se.

Un tema molt preocupant és el de la diferenciació en els ajuts als mutilats. De fet, a Kosovo existeix una associació d'ex-combatents de l'exèrcit d'alliberament kosovar (UÇK) que van perdre algun membre durant la guerra o en el període post conflicte. Les persones que han estat víctimes d'una mina antipersona reben un tracte diferent, depenent de si pertanyen a aquesta associació o no. Segons dades facilitades pel mateix UÇK, un ex-combatent rep una pròtesi fabricada a Croàcia i una pensió de 200 euros, mentre que una persona amb la mateixa mutilació que no pertanyi a aquesta organització, rep una pròtesi de Pristina i una pensió de 48 euros.

En el cas dels serbis, la cosa canvia. En la majoria dels casos són tractats a Sèrbia, on, s'ha de dir, la qualitat de la formació dels professionals és més elevada, simplement per una qüestió de recursos. Els centres de Sèrbia en el terreny de l'ortopèdia són millors, sense tampoc arribar al nivell de l'excel·lència. Per tant, els pacients serbis són atesos a Belgrad o a d'altres ciutats, amb el problema de la distància. Els transports, com ja hem apuntat, són complexos. De fet, el tractament de rehabilitació pels pacients amb

ortòsis o pròtesis és llarg de manera que s'imposa a aquestes persones a un desplaçament forçós per tal de seguir el tractament o bé atendre possibles reparacions de les pròtesis. Els pobles o assentaments disposen d'una estructura bàsica d'atenció sanitària però això no garanteix el bon seguiment dels pacients. De fet, la nostra organització ha pogut constatar sobre el terreny la manca absoluta d'ajut a pacients geriàtrics a les seves vivendes així com pacients amb carències molt importants en àmbits diversos de salut, incloent-hi greus dèficits alimentaris.

En el camp de les discapacitats, la cosa no millora molt. A Kosovo no existeix un servei d'atenció a pacients pediàtrics afectats de lesions neurològiques, com paràlisi cerebral, síndromes cromosòmics o afectacions per patologies derivades del conflicte, per insalubritat (meningitis, TBC) o per malalties víriques (pòlio). En aquests casos, els pacients estan reclosos a casa, sense cap atenció i amb un seguiment pràcticament nul. Tal com hem apuntat, existeix una organització local desenvolupant aquest paper, però la salut pública no ha sabut donar resposta a aquest front. En aquest camp, però, sí que és cert que l'atenció dels pacients no presenta una diferenciació interètnica i es treballa amb nens serbis i kosovars sota les mateixes condicions. El servei existent a l'actualitat consisteix en un suport de transport des del seu domicili fins la seu de la ONG Handikos, on existeix un equipament bàsic i en el que alguns professionals estan atenent a la població de nens. Un cop més, el fet que el ministeri de salut de Kosovo hagi incomplert la seva aportació en aquest terreny fa que aquest col·lectiu quedi desatès.

Per últim, un problema important a Kosovo és la tendència generalitzada a rebre tractament a l'estranger. En primer lloc,

moltes persones prefereixen viatjar a l'exterior i rebre l'atenció mèdica i de salut d'altres països, que no siguin ni Kosovo ni Sèrbia, ja que, d'una banda, a Kosovo no existeix una varietat de serveis importants i, de l'altra s'al·lega que aquests tenen una qualitat mediocre. Pel que fa referència a Sèrbia, s'han detectat diversos motius. D'una banda, per la població rural existeix una barrera idiomàtica i cultural i de l'altra existeixen recels derivats de la guerra que els fa percebre un tracte deficient per motius discriminatoris. En aquest cas, hi ha part de la població albanesa que sí que s'acull al tractament serbi.

Quan un pacient rep un tractament en un altre país generalment és perquè pateix una afecció que requereix cirurgia o un diagnòstic i tractament perllongats. Hem pogut constatar que existeixen molts casos de pacients amb tractaments rebuts a l'exterior que no han seguit tot el protocol aconsellable i que han retornat massa aviat a Kosovo, amb problemes derivats de la post cirurgia. Tota aquest població no rep cap tractament i, generalment, han de contractar atencions d'infermeria o de fisioteràpia a títol privat, que molts cops, no poden ni pagar-se per haver invertit tot el que tenien en el viatge de visita a l'estranger.

V. LA DISCAPACITAT COM A COL·LECTIU

El concepte de discapacitat posseeix una connotació molt àmplia. Es refereix a un conjunt de limitacions que, en el fons, és un reflex comparatiu amb un estàndard de normalitat. Aquest fet és molt important per comprendre que només podem considerar una discapacitat com a tal si existeix una limitació funcional o d'una altre

tipus respecte les capacitats que se suposen són normals a la població en general.

A Kosovo, apareix un fet desgraciadament molt comú en moltes àrees de planeta, especialment pobres; la discriminació, l'estigmatització i l'ocultació de la discapacitat. En general, trobem un col·lectiu important de persones afectades per diferents patologies que creen seqüeles i limitacions funcionals i que viuen totalment separades de la societat. Segons la gravetat i l'etiologia de la patologia (el seu origen i el seu desenvolupament), el nivell d'exclusió serà major o menor. No és estrany trobar casos de nens amb paràlisi cerebral o deficiències psíquiques totalment immobilitzats i reclosos en petits habitacles on la comunitat no els pot veure. També és freqüent trobar persones que ni tan sols estan contemplades en cap cens simplement perquè es nega la seva existència. Els exemples podrien ser inacabables però el que sí que podem afirmar és que, a Kosovo, es dona amb certa normalitat el fet de la desatenció al discapacitat. En aquest sentit existeix un fet paradoxal i és que la incidència de patologies causades directa o indirectament per la guerra és elevada, amb una població molt acostumada a veure, per exemple a amputats o lesionats medul·lars, però no tant a veure un afectat d'esclerosi múltiple o paràlisi cerebral espàstica.

Des de l'òptica dels drets humans, podem dir que el col·lectiu de discapacitats està sempre en el *border line* de patir exclusió en la garantia de gaudir plenament dels drets mínims. Vist des d'aquesta òptica és bastant comprensible. De fet, l'entorn de Kosovo s'hi presta, ja que a la reclusió social que imposa el model tradicional que persisteix a les àrees rurals cal sumar-hi la manca tant de tractament com de possibilitats pel fet de viure en una zona o una

altra. Les actuacions en aquest sentit no han aportat massa llum sobre un problema que és força comú als països en vies de desenvolupament però que, en el cas de Kosovo, és especialment curiós ja que la base cultural prové d'una societat en que la discapacitat estava reconeguda i tractada i, a més a més, en un entorn europeu en el que existeixen mitjans per fer-ho.

En el camp específic de l'atenció sanitària de persones afectades de patologia discapacitant, estiguin o no en la fase de discapacitat, és una línia de feina molt poc estudiada des de l'òptica de la cooperació, no obstant, forma part del que podríem anomenar cooperació al desenvolupament, doncs és un tipus de tractament que, en moltes ocasions, exigeix seguiments del pacient a mig termini. En aquest sentit, les accions que s'executen sobre el terreny acostumen a incidir especialment en el tractament d'urgència, és a dir, la recepció del pacient i el seu diagnòstic o estabilització inicial, però la feina només acaba de començar en aquests pacients que en massa ocasions, són retornats als seus domicilis com si fos un èxit d'actuació.

No repassarem els innumerables problemes i complicacions que poden derivar-se d'una mala praxis en l'abordatge i seguiment d'un pacient, però sí que podem posar un exemple molt gràfic. Imaginem un pacient que acaba de viure un impacte per l'explosió d'una mina antipersones. L'objectiu inicial és, òbviament, estabilitzar les seves constants vitals i reparar quirúrgicament la zona afectada a través d'un monyó ben suturat o a través d'actuacions de tancat. Però després d'això, comença tota la fase de tractament conservador, en la que el pacient necessitarà l'ajut de la rehabilitació, no només per tornar a caminar sinó també per a prevenir multitud de

complicacions possibles, a més del corresponent seguiment amb les cures, etc. Aquest segon procés és al que ens referim.

Les nostres observacions a Kosovo ens diuen que els pacients estan privats d'aquesta sanitat, que, d'altra banda, hauria de formar part del paquet de responsabilitats del govern, per ésser un eix fonamental de la salut i afectar a percentatges de població tan elevats. La rehabilitació, l'ortopèdica, la traumatologia i la cirurgia ortopèdica, per no parlar de la fisioteràpia, la teràpia ocupacional, la psicologia, etc, són necessaris en un entorn en el que aparentment no existeixen factors de destrucció o d'instabilitat severa. El paper desenvolupat per les forces desplegades, a través dels seus equips sanitaris, així com de diferents institucions, públiques o privades, no han aconseguit donar la més mínima atenció a una població distribuïda en un territori petit, amb una densitat bastant assequible pel que fa a la gestió territorial. Hem de plantejar-nos què ha fallat en aquests últims deu anys perquè els sistemes bàsics encara estiguin per construir-se i perquè col·lectius especialment vulnerables segueixen vivint en situació d'exclusió en un mitjà on podrien tenir una qualitat de vida molt millor.

VI. CONCLUSIONS

El mitjà físic de la regió és molt complex, per motius orogràfics, climàtics i de comunicacions. Aquest fet determina, en certa manera, una adaptació social i cultural que marca profundament l'estructura de la societat kosovar. La veritat és que la sensació actual quan un recorre el país és que els sistemes de relació i explotació del medi segueixen intactes a través dels segles, però que a nivell de col·lectivitat no existeix una situació d'estructura

kosovar com a tal. Diem això perquè sí que és cert que la majoria albanesa té un pes important en l'activitat i la cultura de la regió però no hem d'oblidar que hi ha un percentatge, tot i que petit, que també es kosovar i que està en una altra òrbita. Per entendre aquest concepte podem posar un exemple comparatiu, que, tot i que simplista, pretén il·lustrar aquest concepte: en un país qualsevol on existeixen col·lectius que funcionen de manera separada i amb tendències molt diferents, és molt difícil plantejar conceptes socials globals.

Som conscients que el cas de Kosovo és molt complex i no serveixen les simplificacions, però també és veritat que, a dia d'avui, queda encara molta feina per fer i que, en àrees de salut com la que treballem, existeix una carència pràcticament absoluta de certes coses.

Els esforços internacionals han donat el seu fruit, sempre discutible, i les entitats locals també han treballat en la millora dels seus problemes amb les limitacions que suposen els comportaments corruptes. L'administració de Kosovo ha tingut i té una posició ambigua en molts casos i, en certa manera, es troben en una situació de canibalisme intern, doncs la lluita entre les tendències polítiques albaneses són molt marcades a Kosovo, inclús a costa de perdre serveis socials i assistència bàsica.

En l'actualitat, ens trobem amb un col·lectiu mèdic a la regió que està lluitant a través de vagues i protestes per a una millora de les seves condicions laborals, a més, en moltes ocasions, tenim el doble fil dels professionals que treballen a la salut pública i a la privada, amb formes d'abordar al pacient molt diferents. La població, amb una taxa d'atur elevadíssima i amb unes perspectives bastant

baixes de creixement econòmic no pot assumir un sistema de salut privada que, de fet, és el que està funcionant més o menys bé al país.

Molts pacients, com hem indicat anteriorment, es desplacen a l'estranger per rebre tractaments que no aconsegueixen al seu país i, a més a més, existeix una sanitat paral·lela dependent del grup ètnic del que es tracta.

Davant d'aquest panorama és important plantejar les exigències que cal fer a un govern que ha proclamat la independència i que ha estat recolzat per una part de la comunitat internacional quan ell mateix és incapaç d'assumir els reptes i compromisos propis d'un Estat autònom. Més enllà d'això, les tendències d'ajut internacional que, en moltes ocasions, potser ha arribat d'una manera poc gestionada, pot haver provocat una sensació de dependència externa i, sobretot, de falta de responsabilitat cap a la autogestió.

La discapacitat és un element d'anàlisi que serveix molt bé com a paràmetre per a mesurar la salut d'una societat. No és estrany que les societats més vertebrades i estabilitzades tinguin un millor tractament cap a aquests col·lectius, però també ens serveix com a identificador per tal de veure quina és la fortalesa d'un sector, el sanitari, que és peça fonamental en el desenvolupament d'un país.

Pensem que existeix un futur incert pel que fa a la direcció de Kosovo per la multitud de dubtes i problemes que haurà de superar, però mirant el país des de l'òptica de la salut, per descomptat que podem afirmar que les bases són molt lluny d'aconseguir-se i que, només amb un gran esforç des de dins, s'aconseguirà millorar la situació. Els projectes que es desenvolupen a la zona, han de tenir

una estricta vocació de desenvolupament i de dotació d'autonomia als seus beneficiaris. Per tant, els actors implicats a la zona han d'abandonar hàbits més propis d'una regió en situació d'emergència i d'ajut humanitari i començar a construir des de l'òptica del desenvolupament.

BIBLIOGRAFIA

- BERMEJO, R., GUTIÉRREZ, C., La disolución de Yugoslavia, Pamplona, 2007.
- GASHI, Liriana, Health system and ethnic clearing: a testimony from Kosovo, Lausanne, 2005.
- Informe Mundial de la Salud, O.M.S., 2008.
- Internacional Campaign To ban Landmines "Landmine Monitor Report 2007"
- Internacional Federation of Red Cross and Red Kosovo crescent societies, "Plan 2009-2010"
- TAIBO, C., Guerra en Kosovo, un estudio sobre la ingeniería del odio, Madrid, 2001.

Pàgines web

- <http://www.who.int/research/en/>
- <http://www.unmikonline.org/>
- <http://www.kosovo.undp.org/?cid=2,92>
- www.osce.org
- <http://www.unicef.org/>
- <http://www.ks-gov.net/ESK/eng/>
- http://www.idhc.org/esp/1257_Kosovo.asp